Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

PER BØGH

LAD STENENE TALE

SAXA LOQUUNTUR

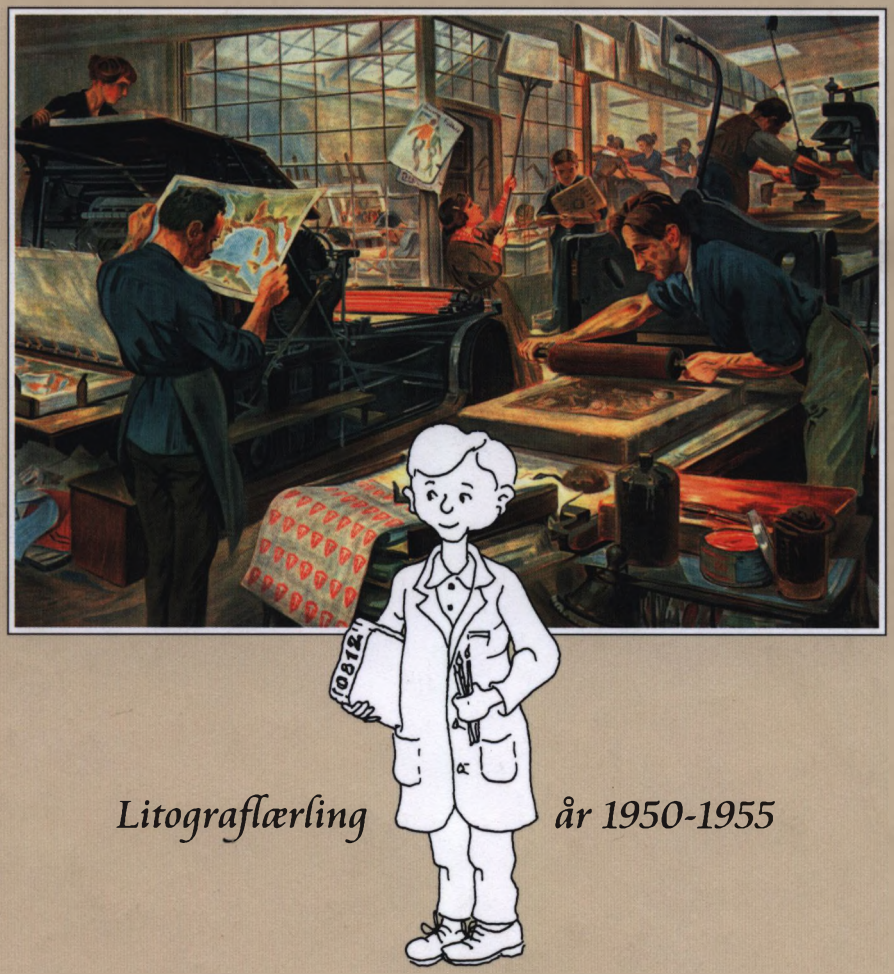

Litografiærling *år 1950-1955*

SKIB FORLAG

Per Bøgh

Lad stenene tale

SAXA LOQUUNTUR

Hvor intet andet er
anført, er fotos,
litografier og
illustrationer af
forfatteren.

Papir: Claro Bulk
Sats : Times

© Per Bøgh og
Skib Forlag
1.udgave 2007
ISBN:
978-87-90374-35-8

Repro og tryk:
Grafisk Horsens A/S
Tlf.: 75 62 88 88
Prepress:
Karin Havn

Bogbind:
J.P. Møller Bogbinderi A/S
Tlf.: 74 52 13 61

*Gengivelse af bogen
eller dele deraf, er
kun tilladt med
forlagets skriftlige
tilladelse.
Uddrag til brug
ved anmeldelse
dog undtaget*

Skib Forlag
DK-5771 Stenstrup
Tlf.: 62 26 33 58
skib@ post.tele.dk
www.skibforlag.dk

*Omslaget viser
Chr. Catos trykkeri
i Farvergade, København,
malet af Luplau Janssen
i 1920.*

PER BØGH

LAD STENENE TALE

SAXA LOQUUNTUR

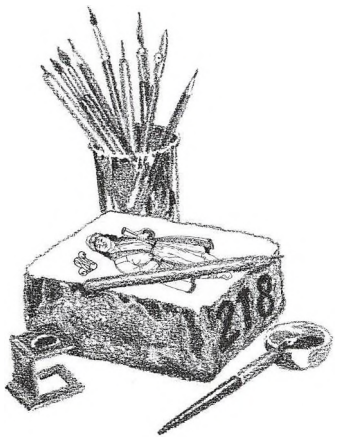

Litografiærling 1950-1955

SKIB FORLAG

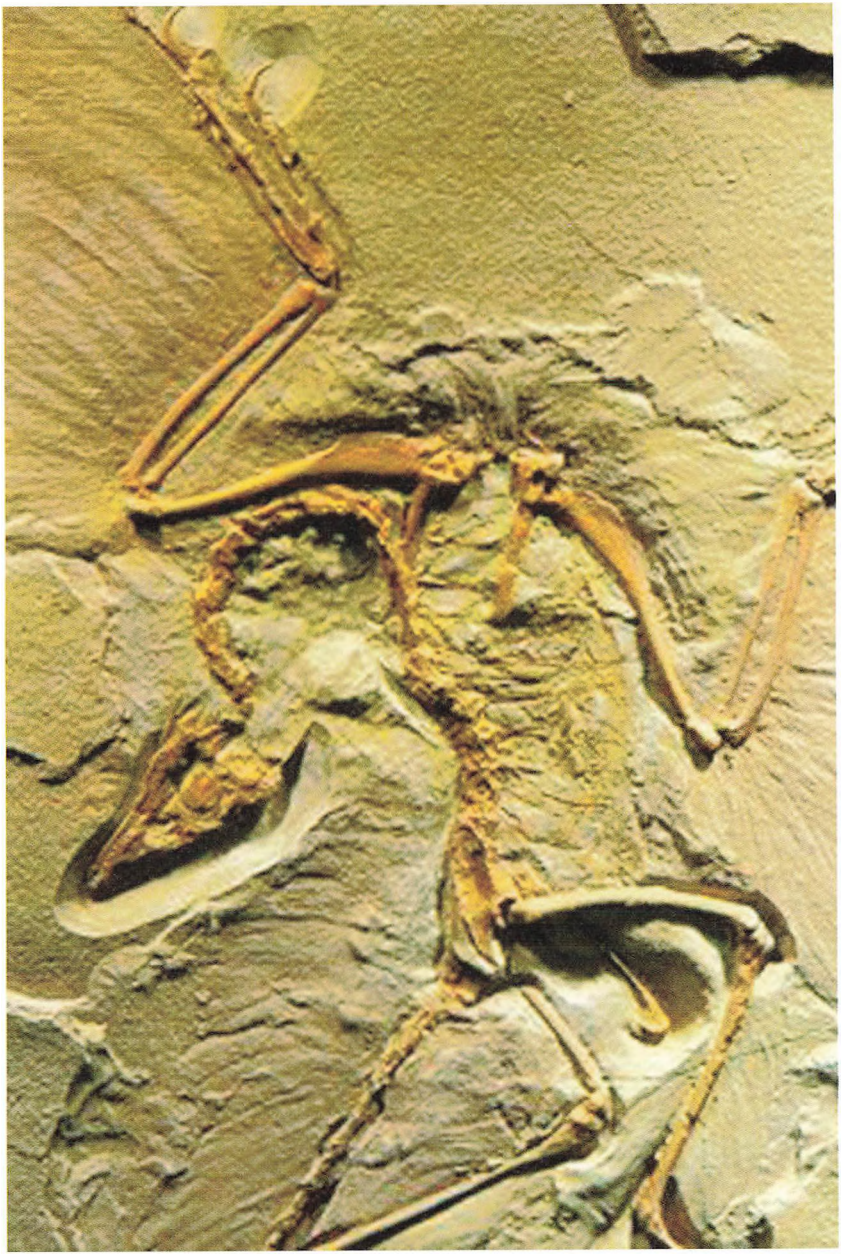

ARCHAEOPTERYX LITHOGRAPHIA

Fossilt aftryk fundet 1861 i en Solnhofer skifersten af en 140 millioner år gammel øglefugl,ca. af duestørrelse, en overgang mellem reptil og fugl.

INDHOLD

7 FORORD

9 INDLEDNING

11 TEST OG HÅB

13 KIKS OG SKIBSØL

17 KRIDT OG SANG

19 STIK OG SUT

23 TANT OG FJAS

25 STÆNK OG SPRØJT

29 AFTEN OG SKOLE

35 UDE OG HJEMME

41 NÆSEFEDT OG TANGÉRPLADER

51 SVEND OG GILDE

57 INDEX

58 ORDFORKLARINGER

59 ANVENDT LITTERATUR

60 BOGSTØTTER

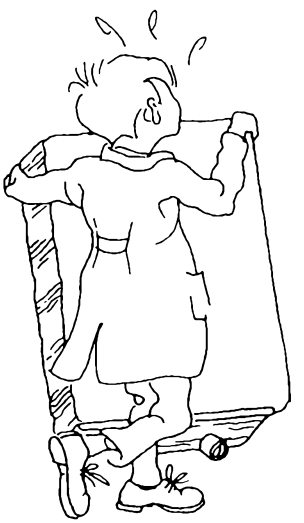

Litografiske skifersten fra Solnhofen i Bayern

Den sten litografen arbejder på, er ca. 30x25 cm. og vejer godt 9 kg., maskinstenen kan være op til 70x100 cm. og vejer mellem 40 og 60 kg. Disse store sten transporteres på en såkaldt "Rulle Marie" af egetræ, forsynet med fire jernhjul.

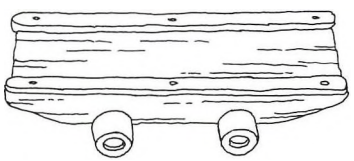

FORORD

Engang var litograf- og stentrykkerfaget et stort og betydningsfuldt grafisk fag. Det er svært at forestille sig, hvorledes industrisamfundet skulle få fremstillet de mangeartede emballager og reklamer, plakater, børnebøger, kunsttryk og talrige andre farvestrålende tryk uden brug af litografens og stentrykkerens arbejde.
Men midt i 1960'erne indstilledes produktionen af stentryk endeligt. Fototeknikken havde da erstattet en stor del af litografens håndværk, og offsettrykket, der byggede videre på stentrykkets principper om "fedt skyr vand", havde da afløst den gamle trykketeknik, og de sidste stentrykspresser var blevet ophugget. Som det var tilfældet også for mange andre fag medførte indførelsen af ny teknik fra midten af 1900-tallet derfor, at litograf- og stentrykkerfaget i løbet af kort tid blev overflødigt.

Vi er endnu så heldige, at der er gamle grafiske fagfolk – også litografer - der har lyst til og formår at fortælle om deres gamle fag og om deres egen tid i den grafiske branche. Per Bøgh hører til denne kategori. Med denne bog beskriver han sine lærlingeår samtidig med, at han meget pædagogisk redegør for nogle af de faglige kneb og teknikker, som ellers sjældent fremgår af den tilgængelige, ikke særligt omfattende grafiske litteratur. Per Bøghs bog er derfor nyttig og nødvendig både ved at lægge endnu nogle brikker til det puslespil, der omhandler den danske grafiske historie, og ved at give vore nuværende grafikere – amatører såvel som professionelle – en fornemmelse af, at det, som de kan fremtrylle på en computer, ikke er så enestående endda. Det er ofte set før, fremstillet i mindst lige så høj en kvalitet, men under helt andre tekniske forhold og i et helt andet tempo.
Med bøger som Per Bøghs *Lad stenene tale,* SAXA LOQUUNTUR perspektiveres med andre ord nutidens dagligdag og arbejdsliv.

Ervin Nielsen
Museumsdirektør, Danmarks Mediemuseum

Alois Senefelder,
litografiens fader.
Kridttegning af
J.G.Zeller.

INDLEDNING

Den 6. november i Det Herrens År 1771 fødtes i Prag et drengebarn der i dåben fik navnet Alois, hans efternavn var Senefelder, et navn der skulle få verdensry og Alois Senefelder skulle for eftertiden blive kendt og æret som litografiens fader.

Familien Senefelder flyttede i 1778 fra Prag til München og her gjorde Alois den iagttagelse, der skulle komme til at revolutionere bogtrykkerkunsten og åbne for en helt ny verden ved, at man nu kunne gengive flerfarvede illustrationer på plancher og i bogværker på en helt ny og spændende måde, i kraft af den litografiske stens mangfoldige udtryksformer.

Senefelders iagttagelse gik i al sin enkelthed ud på at "fedt skyr vand" -og det fortælles at: Da familiens vaskekone kom for at hente deres vasketøj, bad hans mor ham om, at skrive en vaskeseddel, og da han ikke lige havde et stykke papir ved hånden, noterede han vasketøjslisten ned på en plansleben skifersten – en Kelkheimer kalkskifersten fra Solnhofen i Bayern - som han eksperimenterede med i forsøget på, at finde frem til et billigere trykmateriale i stedet for de kostbare kobberplader.
Listen blev skrevet med en hjemmekonstrueret griffel, lavet af voks, sæbe og kønrøg.
Han fik da pludselig den idé at ætse

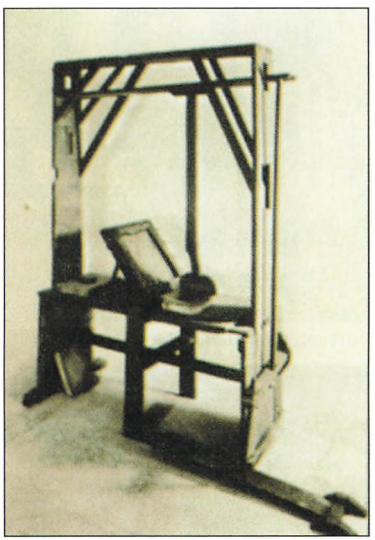

Stentrykspresse, konstrueret af Alois Senefelder.

stenen med skedevand (salpetersyre) for at se om skriften blev ophøjet og dermed var trykbar – forsøget lykkedes og hans iagttagelse at "fedt skyr vand" holdt stik, opfindelsen var gjort: Litografien så dagens lys!

Med tiden udvikledes og forfinedes metoden og gik sin sejrsgang over hele verden og kunstnere, som for eksempel Henri de Toulouse-Lautrec, tog litografien til sig, eksperimenterede med stenene og skabte hidtil usete kunstværker og plakater.

Heinrich Wenzler indførte år 1811 litografien i Danmark men må efter få år indstille sin virksomhed da den ikke var rentabel. Musikforlægger C.C. Lose overtager Wenzlers trykkeri 1915, men sælger det videre til Kong Frederik VI 1920. "Det Kongelige Stentrykkeri" beskæftigede sig fortrinsvis med, at udarbejde hærens generalstabskort, men efterhånden etableredes adskillige litografiske foretagender her i landet, og med meget stor succes…

Ved fotolitografiens fremkomst var håndlitografiens dage talte og faget døde langsomt ud i slutningen af 1960'erne og dyrkes nu kun af kunstnere i såkaldte "Senefelder Laug" der på fornemste vis holder den litografiske tradition i live, under Deres valgsprog:
SAXA LOQUUNTUR = *Lad stenene tale.*

Da der nu ikke er så mange af os gamle litografer tilbage, der har svendebrev på at være udlært som "Litografisk Tegner" fandt jeg at tiden nu måtte være inde til at fortælle historien om uddannelsen, mesterlæren og de litografiske metoder og teknikker vi lærte under, de til tider barske, men også muntre læreår.

Tak til museumsinspektør Ervin Nielsen, Danmarks Mediemuseum i Odense, samt museumsinspektør Ole Puggaard, Industrimuseet i Horsens, for hjælp og støtte med denne bog.

Derefter vil jeg rette en varm tak til min gode gamle ven, litograf Bent Krone, der har været med til at ruske op i de støvede hjernevindinger og har givet sig tid til at læse og kommentere mit manuskript.

Kolding, maj 2006

PER BØGH

TEST OG HÅB

Efter at jeg har gennemgået skolens psykotekniske prøve udi det ædle tegnerfag, og med en fin anbefaling fra min tegnelærer, stiller jeg hos August Laursen, Lit.Etabl. på Fabrikvej, og anmoder med bævende stemme om, at komme i lære som litografisk tegner...

Jeg bliver vist ind på kontoret til selve chefen, August Laursen himself, en frygtindgydende stor mand iført beige kittel, der strammer om maven, han har et bøst udseende og en buldrende stemme, der nok kan skræmme en bette lærling in spe fra vid og sans. Sønnen Arno, der fører firmaets regnskaber, er derimod smilende og venlig, han overtager omgående de videre forhandlinger og redder mig hurtigt ud af løvens hule med et forslag om, at vi går op i *Litografien* og snakker med overlitografen, Svend Nicolaisen, om sagen.

På vejen op til første sal bliver jeg præsenteret for hans bror, Knud Laursen, der er en diametralt modsat type til både Arno og faderen. Mørkhåret og lidt dæmonisk og – finder jeg senere ud af – rigtig en damernes ven.
Han er faktor for trykkeriet og styrer overordnet hele produktionsfasen, mens August Laursen primært står for kundekontakterne, sammen er de tre personer et fint team, dygtige som de er på hvert sit felt...

Nicolaisen modtager os venligt og efter at Arno har fremført vort ærinde forsvinder han ned på sit kontor igen, betuttet ser jeg mig omkring på virvaret af blyanter, penne, pensler, skrabenåle (hvad i alverden er det?) tuschkoppe, flødefarvede 5 cm. flade sten med tegninger på (!) og mystiske beholdere der indeholder – får jeg senere at vide – noget der hedder *gummi arabicum*, alt mens Nicolaisen studerer mine papirer og mine fine medbragte tegninger.
-Hm, siger han så, lad os nu se hvad du dur til...

Jeg bliver placeret ved et ledigt bord og får udleveret en tuschkop, en meget spids stålpen og et penneskaft samt et stykke *kalkepapir* og en særdeles indviklet stregtegning som jeg skal kalkere over på det halvgennemsigtige kalkepapir – gylp - jeg går i gang med let svedig hånd og tungen i mundvigen, mens jeg skæver til min medbejler til jobbet. Efter veloverstået hverv tager Nicolaisen uden et ord og uden at fortrække en mine min kalke, derefter får jeg udleveret papir og blyant (Viking 2B) Nicolaisen placerer diverse genstande foran mig som, jeg skal tegne af med skyggechatteringer. Forundret ser jeg op på ham. Har han da ikke set de geniale tegninger jeg fremviste i morges? Skal jeg virkelig bevise hvilken fremragende tegner jeg er ved at tegne de snoldede små genstande ???

Nicolaisen gir mig *blikket* – beskæmmet bøjer jeg hovedet og går i gang – hov, det her var vist en grad sværere end jeg havde regnet med…

Klokken femten bliver jeg sluppet fri, jeg kigger stjålent hen på den anden elevaspirant der endnu sveder over opgaverne, han hedder Frank og bliver senere antaget som overtrykkerelev og vi bliver venner for livet, - så pakker jeg mine ting sammen og pipser et svagt *farvel og tak for i dag.*
- Du får besked om en uge siger Nicolaisen. Andenårslærlingen Aage griner og vinker farvel, han får omgående en røffel af Nicolaisen…

Efter en *meget* lang uge modtager min far et officielt brev fra August Laursen:
Vi kan hermed meddele Dem, at Deres Søn, Per, er antaget som Litograflær-ling i Firmaet pr. 1. September 1950.
Elevtiden andrager 4½ Aar og afsluttes med en Svendeprøve paa Fagskolen i København.
Lønnen for en Førsteaarslærling er Kr.: 27,00 pr. Uge der udbetales Torsdage.
Arbejdsdagen er dagligt fra Kl. 7-16 med en halv Times Frokostpause, og Lørdag 7-13. Eleven anmodes om at møde 15 minutter før Arbejdstidens Begyndelse og selv medbringe Kittel.
De bedes underskrive vedlagte Kontrakt og returnere den til Firmaet inden Ugens udgang.

Med venlig hilsen

AUGUST LAURSEN
LITOGRAFISK ETABLISSEMENT

JUBIII!

KIKS OG SKIBSØL

Den 1. september kl. 6.45 *sharp* stiller jeg i litografien hos August Laursen, stolt iført min nye skræddersyede beigefarvede kittel med spændetamp i ryggen – Aage, der skal ta' sig af mig og sætte mig ind i den daglige dont på litografien griner uhæmmet og siger at jeg er totalt galt afmarcheret. Litografer bruger *hvide* kunstnerkitler *uden* spændetamp i ryggen – totalt kikset, skamrødmen brænder på mine kinder...

-Nå, siger Aage, nu må vi hellere se at komme i gang, tuschen skal være klar inden svendene kommer ellers falder der brænde ned! I dag skal jeg nok rive tuschen, så læg nøje mærke til hvordan jeg gør. Fra og med i morgen er jobbet dit.

-Først gnider du den faste tuschstift i en cirkel rundt på underkoppen til du har et jævnt, tykt og fast lag – derefter hælder du en sjat destilleret vand i underkoppen, som du holder på skrå i venstre hånd, ved at bevæge fingrene op og ned, og med et let skub af tommelfingeren, får du underkoppen til at rotere venstre om, mens du samtidig lader højre hånds langemand i en glidende bevægelse ganske langsomt opbløde tuschen i vandet til den er helt opløst – og tab så for guds skyld ikke underkoppen, for så bliver der en helvedes ballade!
-Og hæld ikke for meget vand i underkoppen for så bliver tuschen for tynd, og så bliver der også en helvedes ballade!

Lille mand i kikset kittel.

-Det var så det, siger Aage, der hurtigt og professionelt har revet tusch og fordelt det i svendenes tuschkoppe mens jeg betuttet har set til – hold da helt kæft, det ser møjsvært ud, mon jeg nogensinde bliver lige så dygtig?

Aage nyder sin nye stilling som nu 3-års lærling samt min åbenlyse beundring, vi udvikler efterhånden et varmt venskab, der skal komme til at vare livet ud. -Når svendene går hjem efter arbejdstids slut skal du gøre tuschkopperne rene – helt rene! Det er et værre svineri som man får sorte negle af, men der er ingen vej udenom, fingrene skal *helt* ned i tuschkoppen for at få dem rene…
Og i de næste to år går jeg konstant rundt med en sørgerand under højre pegefingers negl.
-Om lørdagen skal hele bulen gøres ren, *grundigt*! Nicolai (min lærersvend) hedder ganske vist Nicolaisen, men svendene kalder ham *Nicolai*, det gør vi lærlinge også, (men kun når han ikke hører det) tjekker nidkært rengøringen mandag morgen og han lægger ikke fingrene imellem hvis det ikke er gjort godt nok!

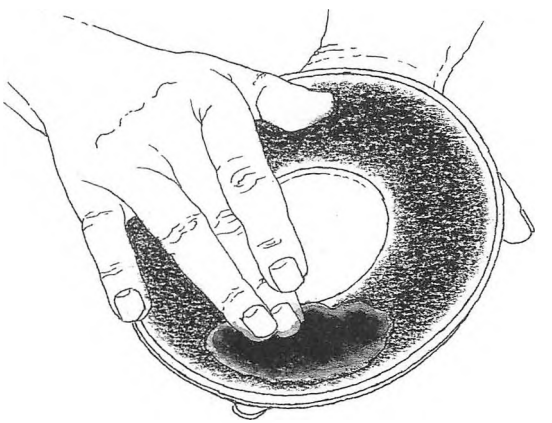

Rivning af tusch.
Først gnides en portion fedtkridt ind på en underkop, hvori der hældes en sjat destilleret vand. Fedtkridtet opløses så ved at gnide vand og fedtkridt sammen under en roterende bevægelse af underkoppen med venstre hånd.

Svendene ankommer kl.7 – Nicolai snøfter forarget ved synet af min kittel og jeg får tilsendt slet skjulte grin fra de andre svende. –ØV!

Nicolai anviser et bord til mig, det bord der skal blive mit faste holdepunkt i de næste 4½ år…

-Allerførst, siger Nicolai, skal du lære at tegne skrifttyper, der er fire grundforme du skal kunne på – eller rettere have i – fingrene, blokskrift, fraktura, antikva og engelsk skriveskrift. Her har du en stållinial og en ditto vinkel, dem bruger du til at strege grundlinierne og opstregerne op med således:

Og så svedte jeg over blokskriften i tre måneder inden Nicolai var tilfreds med min præstation, og sådan fortsatte det resten af året og det næste med. Det gik ganske godt med at lære de tre første skrifttyper men den engelske skriveskrift! Puha, det var en hård nød at knække og gav anledning til en del nakkedrag fra Nicolai's side, *ductus, ductus,* siger han igen og igen. Har jeg ikke lært dig at du skal holde pennen med en let og løs hånd så du opnår *ductus,* den rytmiske bevægelse som resulterer i en jævn og smuk skrift!

Engelsk skriveskrift er forbandet svært at lære og jeg bæver for den dag hvor

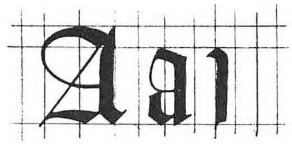

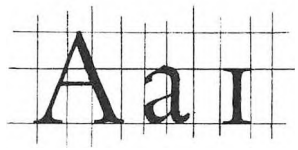

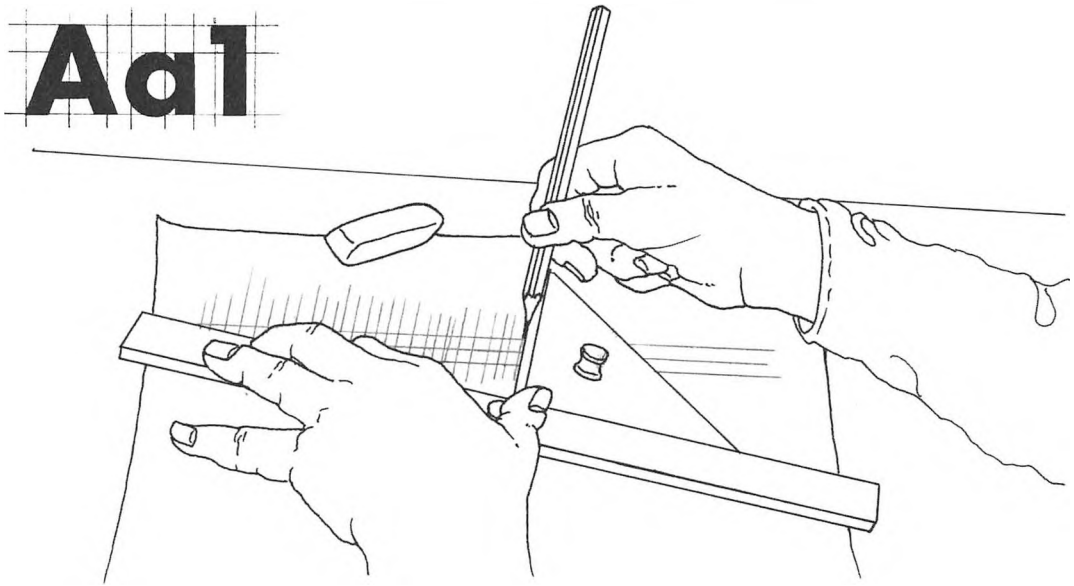

Opstregning af grundlinier ved skriftlære med anvendelse af stållinial- og vinkel.

jeg skal tegne skriften *spejlvendt* på stenen…
-Og en skibsøl til mig, siger Carl, vores stensliber, da jeg stiller med listen på, hvad jeg skal hente til svendenes frokost, det indgår nemlig også i en yngstelærlings pligter, så hver dag kl. 11 traver jeg pligtskyldig rundt på de forskellige afdelinger med min liste – overtrykkeriet, lakeringen, pakkeriet, trykkeriet, litografien, stensliberiet, bogholderiet og chefernes kontor…

-Skibsøl? Siger jeg desorienteret, hvad er det? Og så får jeg et længere foredrag om skibsøllets velsignelser og spirituøse drikkes fordærvelighed, et foredrag der ville have glædet Nicolai at høre, han er nemlig afholdsmand og medlem af N.I.O.G.T., en afholdsloge som vi i al hemmelighed kalder for:
" Ni Idioter Og Gamle Tosser…"
Nå, men der er frokostpause fra 12-12.30 så det gælder om at få handlet ind i en grusom fart og så hurtigt op på mukkebikken og suse hjem til frokost.
Trykluftsflasken er tom siger Aage, stik hen på fabrikken i Levysgade og hent en ny flaske…
Hente en ny ??? Hvordan, tuben er større end mig, uhåndterlig og pokkers tung og vi befinder os på 2'sal…
-Ned med vareelevatoren og op på trækvognen, siger Aage tørt, underligt nok får jeg bakset trykluftsflasken skridt for skridt ud i vareelevatoren, men at få den op på trækvognen overstiger mine kræfter. Heldigvis kommer Carl, stensliberen, mig til hjælp, han løfter flasken op på trækvognen og sender mig hovedrystende af sted på de toppede brosten, mens han mumler noget, jeg ikke kan høre.

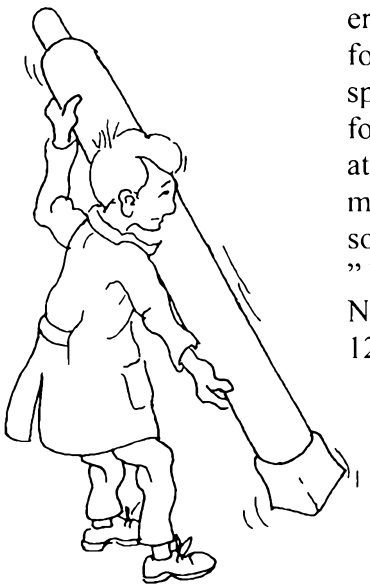

Lille mand bakser rundt med en hulens tung trykluftflaske.

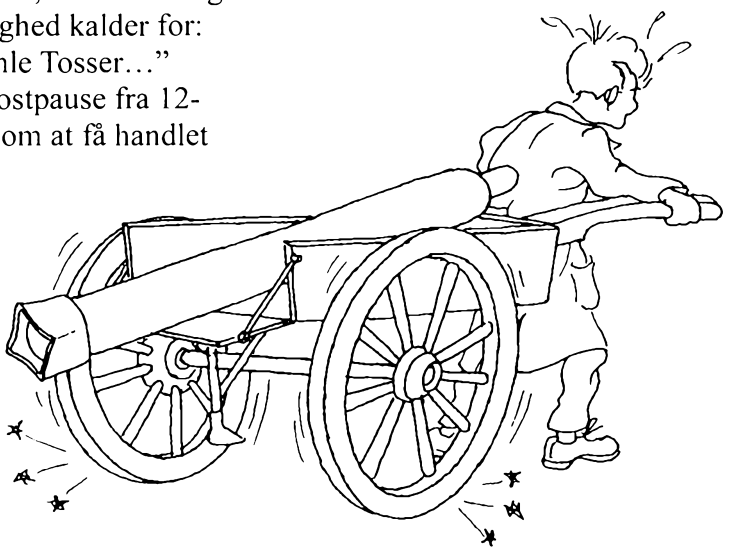

KRIDT OG SANG

-Og så kommer der en møgbeskidt kæl… øh, pige med en trækvogn ind på scenen og hun har to lisså møgbeskidte unger på slæb. Hun hedder Annie Oakley og hun kan ramme en due i øjet på 30 meters afstand og hun og begge ungerne…

Aage og jeg har været i "Kino Palæet" aftenen før og set musicalen "Annie get your Gun" og nu genfortæller Aage filmens handling mens vi arbejder på stenene, ind imellem synger han og jeg sangene fra filmen i kor, alle lytter interesseret og vi har det smadder hyggeligt.
Der er tradition for, her i litografien, at vi fortæller om de film vi har set eller de bøger vi har læst – Nicolai for eksempel, er suveræn til at fortælle revyhistorier og han kan alle de gode gamle revyviser som han ikke er bleg for at give til bedste…
Det er et træls arbejde dag ud og dag ind at sidde og kopiere skrifter og til tider er jeg ved at opgive ævred, men klog som han er, lader Nicolai mig indimellem lave små enkle streg-tegninger på sten, og en skønne dag indvier han mig i fedtkridtets mysterier og sætter mig til at tegne en kat (!). Med fedtkridt på en groftsleben sten.

-Se nu her, siger han, du spidser fedt-kridtstangen med en kniv *imod dig*, ellers knækker du den bare, så fører du blødt, og med små cirkelbevægelser, kridtet på stenen. Du må endelig ikke trykke hårdt for så trækker du bare kridtet af stenens overflade igen, og husk nu: Tålmodighed, tålmodighed!
-Jamen hvorfor i cirkelbevægelse?

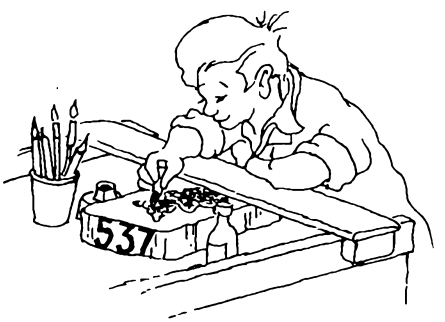

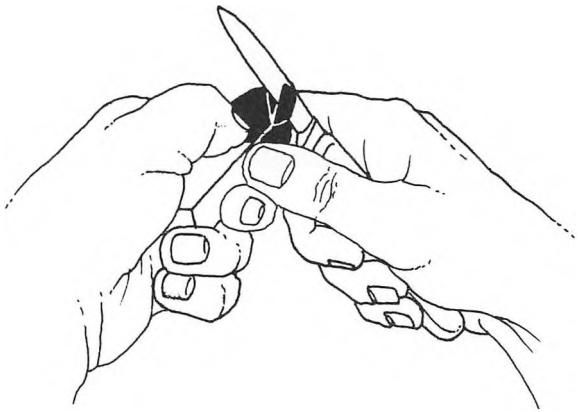

For ikke at knække fedtkridtstangen skal den spidses i modsat retning. Altså mod dig selv.

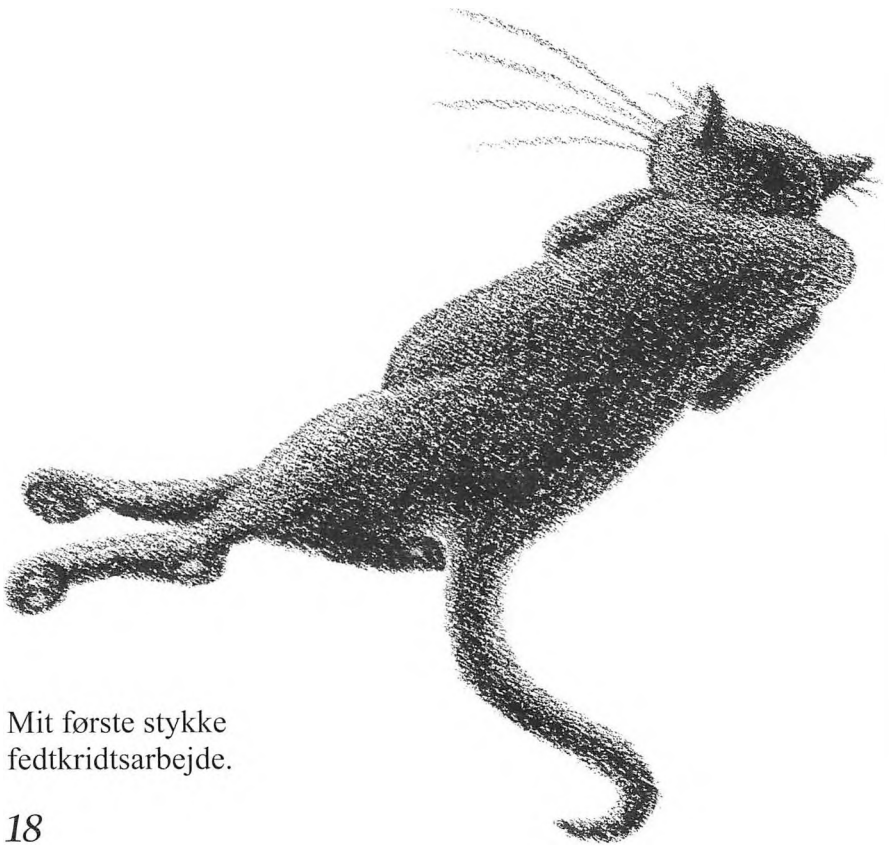

Mit første stykke fedtkridtsarbejde.

-Jo. for så bliver der ingen streger og "helligdage" i den færdige tegning dit fjols…
Og stolt som en Pave får jeg den næste dag fra overtrykkeren, og for første gang i mit liv, udleveret et tryk af et eget stykke litografisk arbejde…

-Ikke så ringe endda, siger Nicolai. Senere skal du nok få lov til at bide skeer med en mer kompliceret sag – men nu tilbage til skriftarbejdet. Suk!

-Knægten til lakérmaskinen! Det er Knud Laursen der kommer med den kedelige melding, Nicolai bliver sur og skælder ud, men der hjælper ingen kære mor. Og så følger tre trælse dage hvor jeg sidder for enden af den uendeligt lange lakérmaskine og "tager fra" – d.v.s. at jeg løfter hvert enkelt nylakeret kartonark der kommer glidende ned fra rullebåndet og lægger det forsigtigt ned over det forrige ark, så der kommer luft mellem arkene og de dermed ikke klæber sammen.

Lettere beruset af dampene fra shellakken slingrer jeg hjem på cyklen efter arbejdstids slut.
Aage har, som den gode ven han er, solidarisk påtaget sig at udføre mine forpligtigelser i litografien i min "udlændighed".

STIK OG SUT

-Hvad i alverden?
Jeg stopper forbløffet op, nys hjemkommet fra frokostturen.
Nicolai -med sut i munden !!!

Nicolaisen sender mig et irriteret blik. Nikker til Aage og bøjer sig atter over stenen som er, gud bedre det, sort!

Aage springer op og trækker mig ud i gangen. –Hør nu, siger han, Nicolai er i gang med at udføre en gravure og der må hverken snakkes eller trampes i gulvet under proceduren. Det er et meget krævende og følsomt arbejde at lave en gravure…

-Gravure? Men hvad? Hvordan?

Og Aage forklarer:- For det første så arbejder Nicolai på en såkaldt "blå sten" der er meget hårdere end de Solnhofer-sten vi litograferer på. En gravure er noget af det sværeste at udføre, da den graveres direkte ned i stenens overflade. Der er altså *ikke* plads til at lave fejl.
Gravuren skal være perfekt udført fra begyndelsen. Man bruger kun gravureteknikken til de fineste arbejder, såsom visitkort, brevpapir og vinetiketter…

-Jamen.- Hvordan udfører man en gravure?

-Jo, først og fremmest skal man bruge en fintsleben blå sten. Herefter finsliber

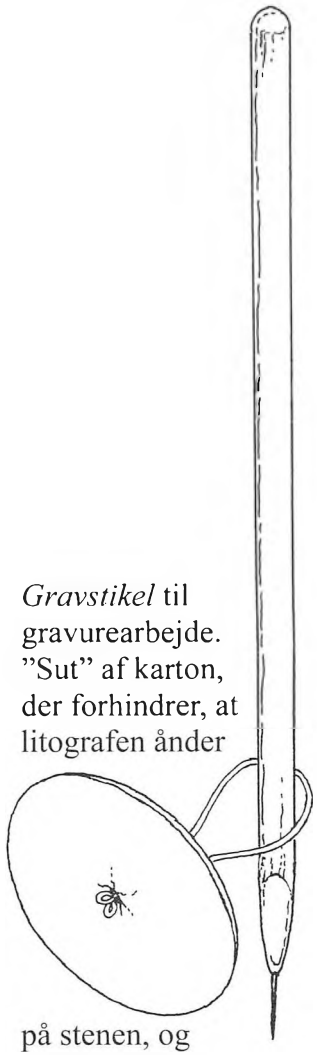

Gravstikel til gravurearbejde. "Sut" af karton, der forhindrer, at litografen ånder på stenen, og derved opløser kønrøgen, på stenens overflade, hvilket slører gravuren.

Pimpsten, til finslibning af gravuresten.

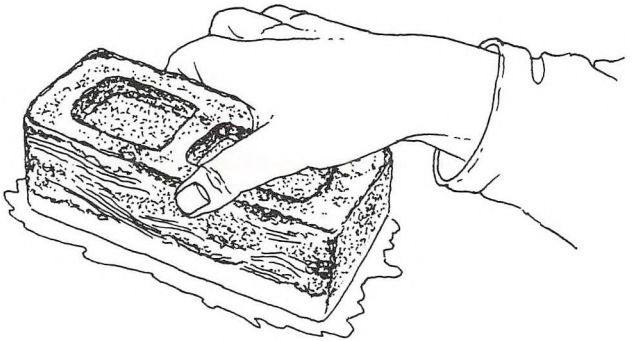

Gravuresten, en såkaldt "blå sten". Udmærker sig ved en meget hård overflade.

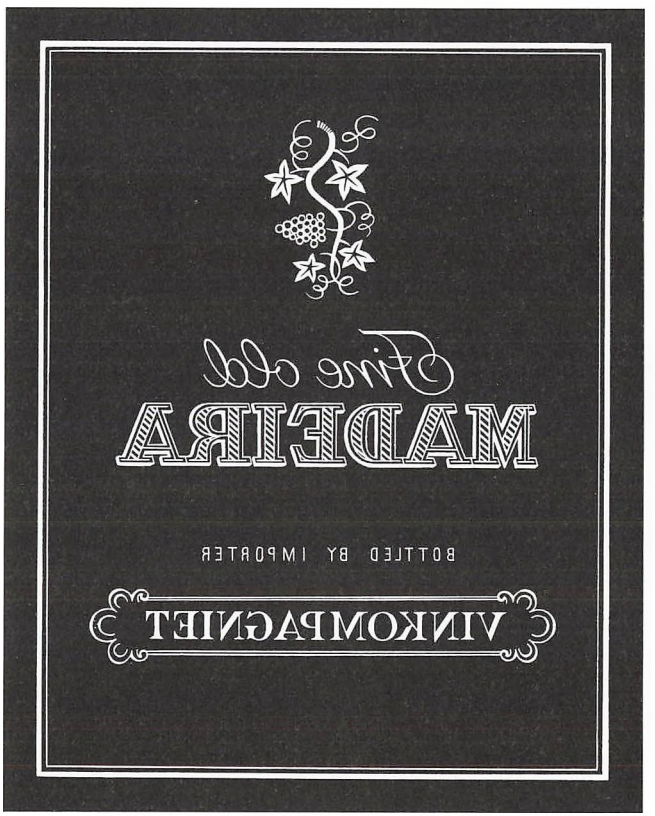

Gravure.
Svendeprøve, fagskolen i København 1955.

litografen yderligere stenen med en pimpsten og lidt vand, derefter polerer han stenen med en blød klud, så den bliver glat som en barnerumpe.
Til slut overstryger han stenen med gummi-arabicum med en natursvamp, *der kun må bruges til dette formål.* Når stenen er viftet tør, påfører han den et tyndt lag kønrøg, eller sod om du vil.
Litografen overfører nu sin tegning med en kalkérnål med et let tryk. Den kan nu ses på den sorte overflade som et svagt relief. Derefter bruger han en skarp stålnål, en *gravstikel,* til at udføre gravuren i stenen med. Det gælder ikke om at gravere dybt, men blot om at komme igennem det tynde lag, som kønrøgen og gummi-arabicummet dækker overfladen med.
Når gravuren er færdig, gnides stenen ind med trykfarve og vaskes af.

Litografen kan så kontrollere om gravuren er O.K. Stenen afleveres til overtrykkeren, der valser den ind på sædvanlig vis og dermed er den færdig til trykning.

-Jamen. Sutten?

-Nåh den. Den bruger Nicolai for ikke at komme til at ånde på stenen, for herved kan kønrøgen opløses så han ikke kan se sin gravure.

-For øvrigt, så får du nu her et sæt *skrabenåle*. Dem skal du bruge til at skrabe eventuelt tusch bort med, hvis du har lavet en fejl på stenen.
Der er forskellige måder at slibe en skrabenål på. Skråtsleben, plansleben eller dobbeltsleben. Men her hos os foretrækker vi den dobbeltslebne.
Du hvæsser din skrabenål på en olieret *karborundumsten,* så den er skarp som et barberblad!
Således bruger du skrabenålen: Hold den skråt i hånden og skrab forsigtigt tuschen bort. Gå endeligt ikke for dybt ned i stenen, for så kan "krateret" samle farve! Tør hele tiden nålen af i en klud, så du ikke griser på stenen. Og tag så lige og skær dine initialer ind i skafterne, for disse nåle skal følge dig hele livet! Det gælder for øvrigt også dit *vinkelsæt*.

Og det gør jeg så. Lægger et plant snit øverst på skaftet og ridser møjsommeligt et P ind deri. Det er lidt sværere med vinkelsættet som er af stål. Men det går dog.
Nicolai er færdig med sin gravure. Han ser tilfreds og glad ud ovenpå anstrengelsen. Fornøjet brummer han:" Det var på Fred'riksberg, det var i maj..."

Vi sukker alle lettet. Dagligdagen i litografien er normal igen!

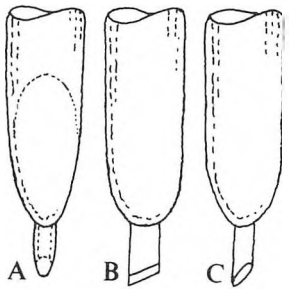

Skrabenåle:

A Dobbeltsleben

B Plansleben

C Skråtsleben

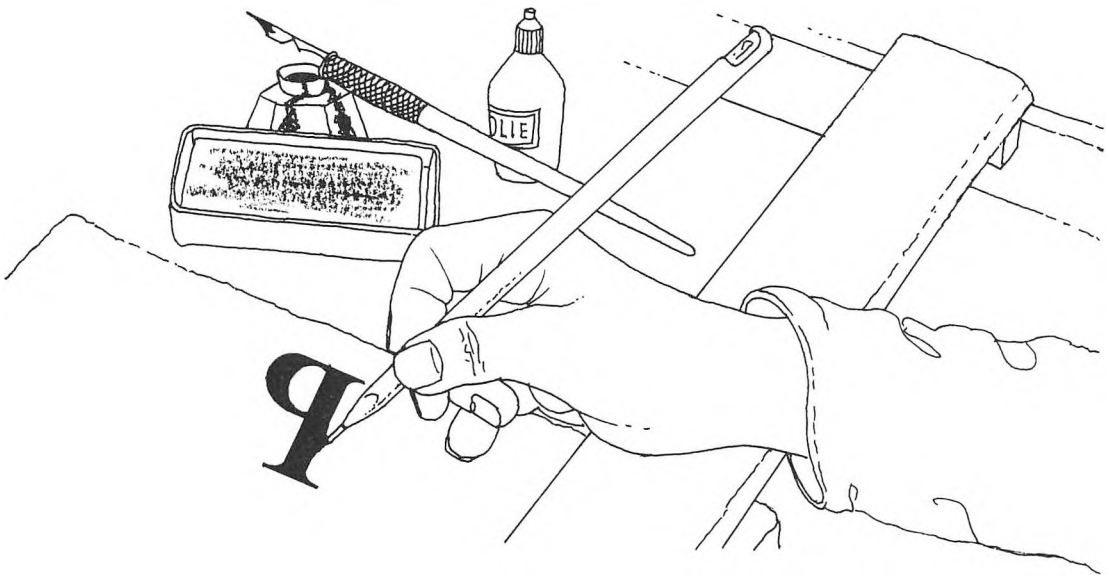

Overflødigt tusch skrabes forsigtigt af stenen med skrabenålen, der slibes på en oliesten.

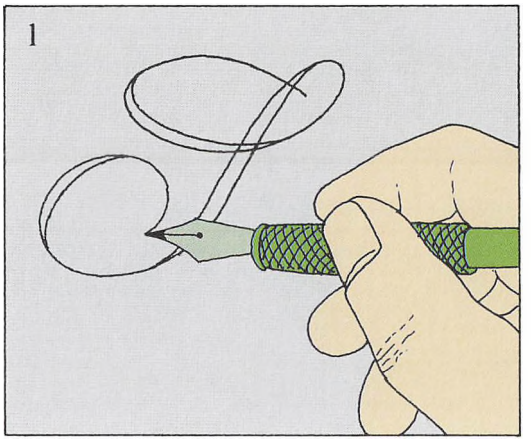

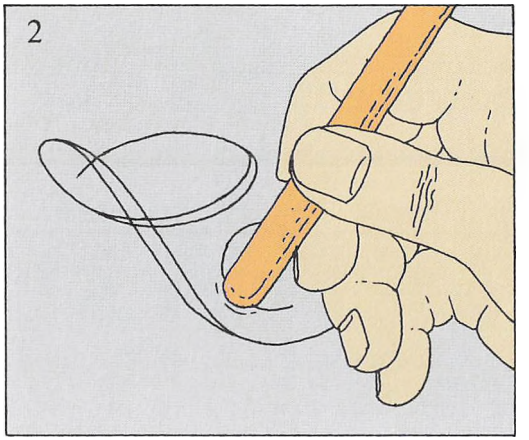

Overførsel på sten:

1. Emnet tegnes op i kontur på et stykke kalkepapir.

2. Det gnides derefter over på stenen med den stumpe ende af en skrabenål.

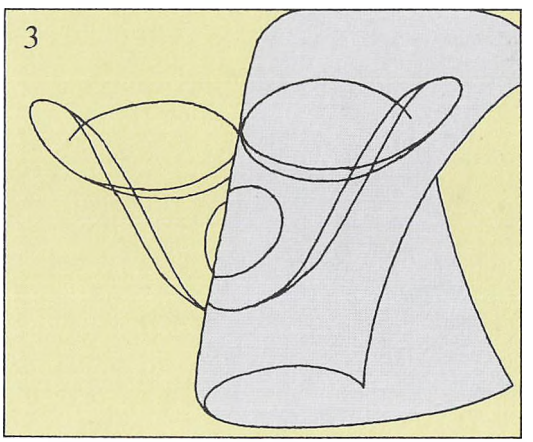

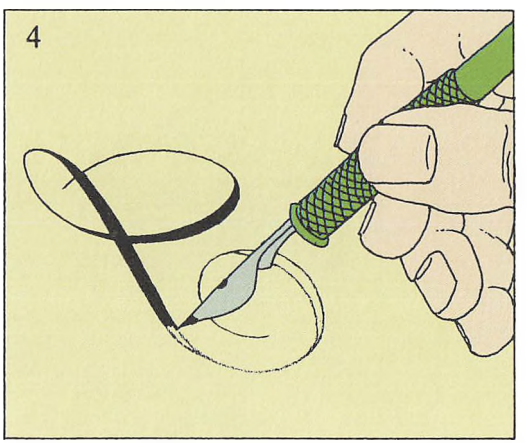

3. Kalkepapiret fjernes og stenen vaskes af med benzin. Emnet står nu i en grå tone på stenen.

4. Emnet tegnes derefter op med tusch, på den litografiske sten.

TANT OG FJAS

-Midnightblue, sagde Aage. Og så strøg vi begge ned til Engelsk Beklædnings Magasin på Søndergade og indkøbte hver sin dobbeltradede habit. A' 215 kr. –Vildt dyrt! Nå men heldigvis var der indført noget der hed *ratebetaling*. Super duper. Så blev der også råd til et bordeauxrødt (kunst) silkeslips og et par hvide smarte nylonskjorter…

Det var oktober og lørdagsdansen på "Lunden" (Caroline Amalielund) var afsluttet for sæsonen. Så nu gjaldt det "Kit Kat" der ligger i gården bag Jørgensens Hotel. Nabo til Teaterbio. Det var godt nok dyrt at gå på dovdi på Kit Kat for en lærlingeløn. Først op med 2,5o i garderobeafgift (der også gælder som entré) derefter 2 kr. for en øl fra Horsens Bryghus. Pilsneren i TOP-klassen. Jeg havde selv skabt og tegnet sloganet. Så det skulle nok passe! Og derefter var der 2 kr.til en *flyversjus*. Til aftenens udkårne dame. Og natmaden, uha uha, det kunne nemt snige sig op på en 10-12 kr., hvis der altså var dame på!

Men Kit Kat har stil. Eget husorkester. Og solistoptræden. Man sidder ved små lampetbesatte borde rundt om det forsænkede dansegulv. Med jævne mellemrum slukkes lyset. Derefter bliver der sat spot på de dansende. Med flouriserende lys fra en facetteret,

roterende kugle, ophængt i loftet, der gjorde at ens nylonskjorte lyste blåhvidt. Whauu!
Håndværkerforeningens lørdagsbal var helt og totalt yt!
Det *kunne* naturligvis ske, at der gik lidt for mange øl i foretagendet.
Da kunne hjemturen være meeeeget laaaang. Og tøjet var meeeget svært at komme ud af.
Og hvorfor stod den pokkers seng ikke stille? Og maven. Underligt som den teede sig. Der var nok lidt for meget mayonnaise, på det stykke natmad med ristet torskerogn. Gylp…

Min kære mor Petra har heldigvis været så forudseende, at hun har placeret en spand med lidt vand og soda i ved siden af min seng. TAK MOR!

Søndag er STORE SOVEDAG.

Mandag er mødet med Nicolais bebrejdende N.I.O.G.T.-blik.

Alting rygtes hurtigt i Horsens…

-Så kan du godt vaske alle stenene af igen, siger Nicolai. Og din lørdags-rengøring er heller ikke alt for god. Og hvad er det for noget tyndt pjask til tusch du har lavet? Lav noget nyt. Og det i en fart. Smølehoved!

Suk! Måske skulle man alligevel overveje at blive afholdsmand.

Aage griner smørret…
Men det bliver jo heldigvis snart lørdag igen.

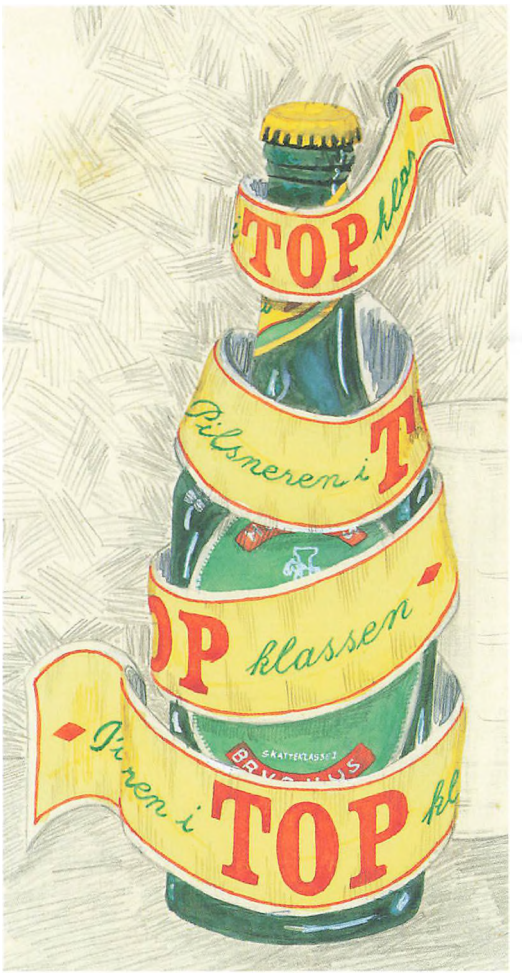

Akvarel, elevarbejde fra Teknisk Skole. Tænkt som reklame for Horsens Pilsner, – pilsneren i TOP – klassen.

STÆNK OG SPRØJT

Cirkus Belli. Bare navnet! Cirkus Belli. Der er fest og glæde og klang og farve i det navn. Vilde dyr og hestedressur. Klovne og trapezkunstnere. Savsmuld og cirkusorkester i festlige uniformer…

Det har i en årrække været en fast tradition at Cirkus Belli startede sæsonen just i Horsens. På den faste cirkusplads bag Handelshøjskolen. Ved Berings Plads. Og August Laursen var den faste leverandør af deres plakater.

Der blev lavet to forskellige slags. En figurativ med fremhævelse af Cirkus´s hovedattraktion, og en tekstplakat.

Ældstelærlingen, Aage, fremtryller en pragtfuld plakat. Motivet er domptøren. Iført tropehjelm kigger han ind på manegen med de vilde dyr. Stærkt. Flot! Plakaten er i seks farver, udført med kraftige konturer om personen i forgrunden. Resten er lavet i stænk og med sprøjtepistol…

Og. Oh under! Jeg får tildelt opgaven at lave en festlig tekstplakat.
-Slå pæren og hele fantasien til, siger Nicolai. –Fest og farver skal der være. Røde, gule, grønne, blå, violette og orange farver. Hvert nummer skal have sin egen bundfarve. –Spræl!
-Men sørg nu for at "De flyvende djævle" eller hvad nummeret nu hedder, er letlæseligt. –Luk munden og kom så i gang knægt. Han vender sig hurtigt om, men jeg når lige at se hans lune smil!

Cirkus Belli plakat i format 60x88 cm., udført af litograf Wolle Munch hos August Laursen, 1942.

Foto: Anders Enevig, Odense.

Vignet: E. Larsen, Horsens.

Whau! Jeg kaster mig lyksaligt over opgaven. Ingen stive regler. Ingen kedelige skrifter. Bare klø på. Jeg er helt euforisk…

Plakaten skal være i formatet 70 x 60 cm., så arbejdet må udføres stående. På nogle forbandet store sten. Puha. De vejer mindst et ton. Det er et slid at bakse dem ned på "Rulle Marie" og køre dem i depot, efterhånden som den ene farveplade efter den anden er færdig. Jeg sveder bravt.

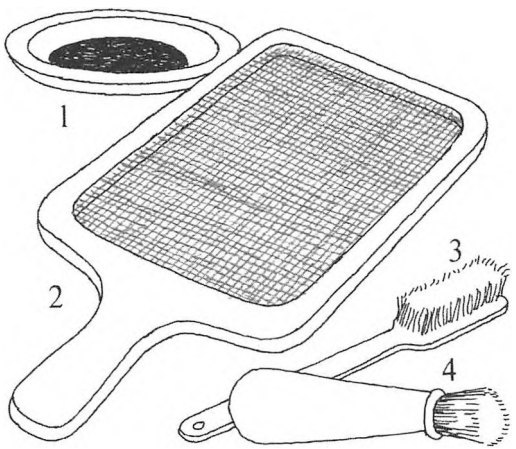

Ind imellem følger jeg interesseret Aages arbejde. –Stænk, siger han, giver en grov struktur. Teknikken går ud på, at jeg dypper tandbørsten i tusch. Så fører jeg den over rammens trådnet – og se, på den måde får man en fin illusion af manegens savsmuld.

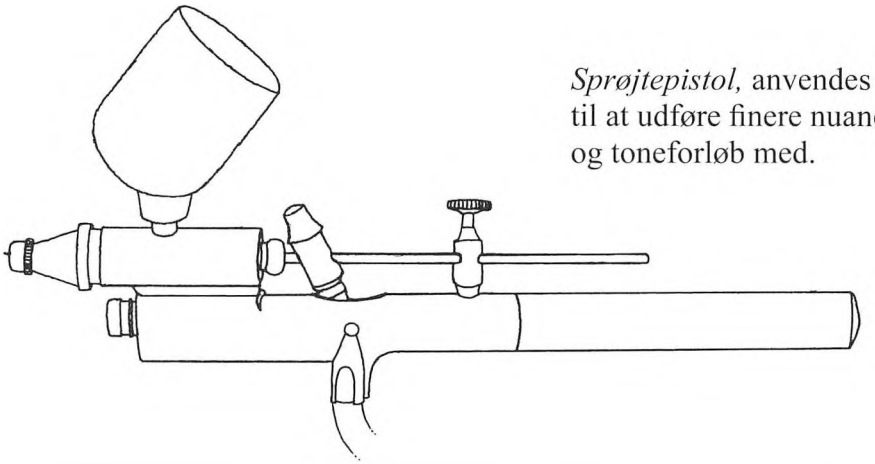

Sprøjtepistol, anvendes til at udføre finere nuancer og toneforløb med.

-Sprøjtepistolen bruger jeg til de finere nuancer, således: Man fylder tusch i den faststøbte kop på pistolen. Derefter trækker man let, *husk let!* aftrækkeren der sidder bag tusch-koppen, tilbage. Det gør så, at strålespidsen, som sidder i mundingen, bliver frigjort og sender en fint forstøvet stråle tusch ud på stenen.
-Men pas på! Den første stråle vil gerne klatte lidt, så skyd dig ind på et stykke karton først. Og husk også at have god afstand til motivet, når du sprøjter.

-Nå, nu er jeg færdig, så du kan lige tage og rense pistolen. Hæld tuschen ud og hæld destilleret vand i koppen. Sprøjt den igennem med den komprimerede luft. Det gentager du flere gange, til den er ren. *Helt ren!*
-Og lad så være med at stå og glo på strålespidsen, sagde han. *Ak, forsent…*

Stænkegrej, bruges til grovere farveflader.
1. Tusch
2. Trådnet i træramme
3. Tandbørste
4. Stænkekost

Pelle-83
Forklaredseskirken
Plustagonien

AFTEN OG SKOLE

"O – oh wheele of Fortune..." Kay Starr's inciterende og let drævende stemme flyder ud af radioens højtaler. Radio Luxemburg er på programmet. Og vi råhygger.
Hans og jeg. På hans værelse. Med te og ostemad. Serveret af hans bedstemoder, den statelige fru Høy...

Hans er i lære som glarmester. Hos bedstefaderen Frantz Høy. Vi mødtes til tegneundervisningen på Teknisk Skole og blev omgående fine venner. Naturligvis slap vi ikke for øgenavnet "FY og BI" – Hans er nemlig 185 cm. høj mod mine beskedne 165 cm. Jo, han lever skam op til familienavnet!

Som et led i lærlingeuddannelsen, står den på aftenskole. Teori og praksis. Fra mandag til fredag kl. 18-20. Det er lidt træls at skulle af sted *hver* aften. Men er man først på skolen, er det faktisk smadderhyggeligt.

-Alt det der med perspektivtegning, går jeg ud fra at I har lært i skolen, sagde lærer Andersen. Så her koncentrerer vi os om farvelære, teknik og materialer.

-Vi starter med akvarel, også kaldet vandfarver. Akvarelfarver er *lacerende.* Det vil sige gennemsigtige. For at male en akvarel, kræves et særligt kraftigt papir med en speciel struktur. Overfladen spænder fra grov til fin. Vælg den type, der passer bedst til den aktuelle opgave. Så fugter I papiret let

Akvarel,
Pythagorion,
Grækenland.

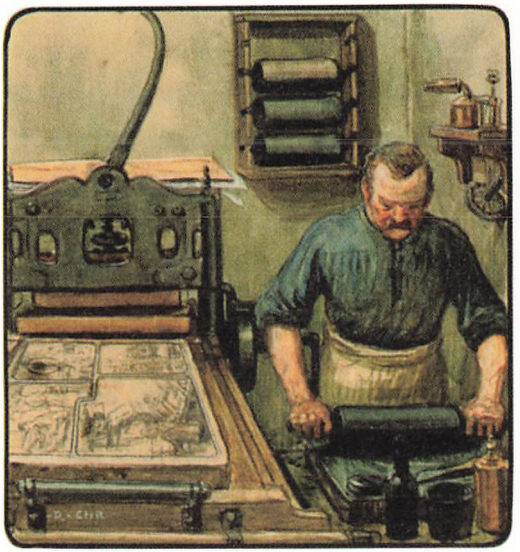

Overtrykkeren i gang med at fremstille prøvetryk.
Detalje af maleriet på side 56.

Modstående side:
Chr. Catos trykkeri, i Farvergade, København, malet af Lublau Janssen i 1920, som anskuelsestavle til skolerne.
På billedet arbejder sliber Jeppesen med maskinen, overtrykkeren Hans Honoré indsværter en sten i håndpressen, og trykker Carl Møller studerer trykarket.
Pålæggersken er Rigmor Jensen, og N. Bjørklund er i færd med papirophængningen.
Lærlingen med stenen hedder William.

med en klud eller en svamp. Derefter hæfter I det fast med en tegnestift i hvert hjørne, på en træplade. Når papiret så er tørt, står det stramt udspændt.

-Til akvarelmaling anvendes bløde, lange mår-hårs pensler. I der har haft skriftlære kender ordet *ductus*. Det latinske ord for lethed. Samme lethed er A og O ved akvarelmaling.
Tegn først motivet op i en ganske let blyantsstreg.
Ikke nødvendigvis detaljeret. Der må gerne være plads til improvisationer hen ad vejen. Og lad så være med at lægge hånden ned i den våde akvarel!

-Så går vi i gang. Også Per, hvis du ellers kan holde op med at gantes med Ebba… Med røde ører, og overgivet til de andres latter, griber jeg penslen.

Udover tegneundervisning og farvelære, går vi elever fra litograffaget også til teoretisk undervisning.
Her bliver vi grundigt indsat i faget historie. Vi hører om, hvordan Alois Senefelder gjorde sin epokegørende opfindelse. Nærmest ved et tilfælde.
Og vi gennemgår de grafiske teknikker.
Også bogtrykkerfaget, "Sortekunsten", og får et indblik i typograffaget.
Vi lærer også om, hvad der sker, når stenen afleveres til overtrykkeren.
Hvordan han viderebehandler den.
Måden han blander trykfarven på.
Hvordan han fremstiller et prøvetryk.
Derefter, når prøvetrykket er godkendt af litografen, hvorledes han fremstiller kopier, såkaldte *afklask*, af de mange forskellige farveplader. Disse afklask laves på et gult "gelpapir" med en violet farve. Derefter *stikker* så overtrykkeren det antal afklask, der skal bruges, med en tynd opstikkernål op på en karton. De overføres så til maskinstenen i prøvetrykspressen og vaskes af med benzin. Stenen er nu klar til indvalsning af stentrykkeren.
Et utroligt flot perfektionsarbejde fra overtrykkerens side!

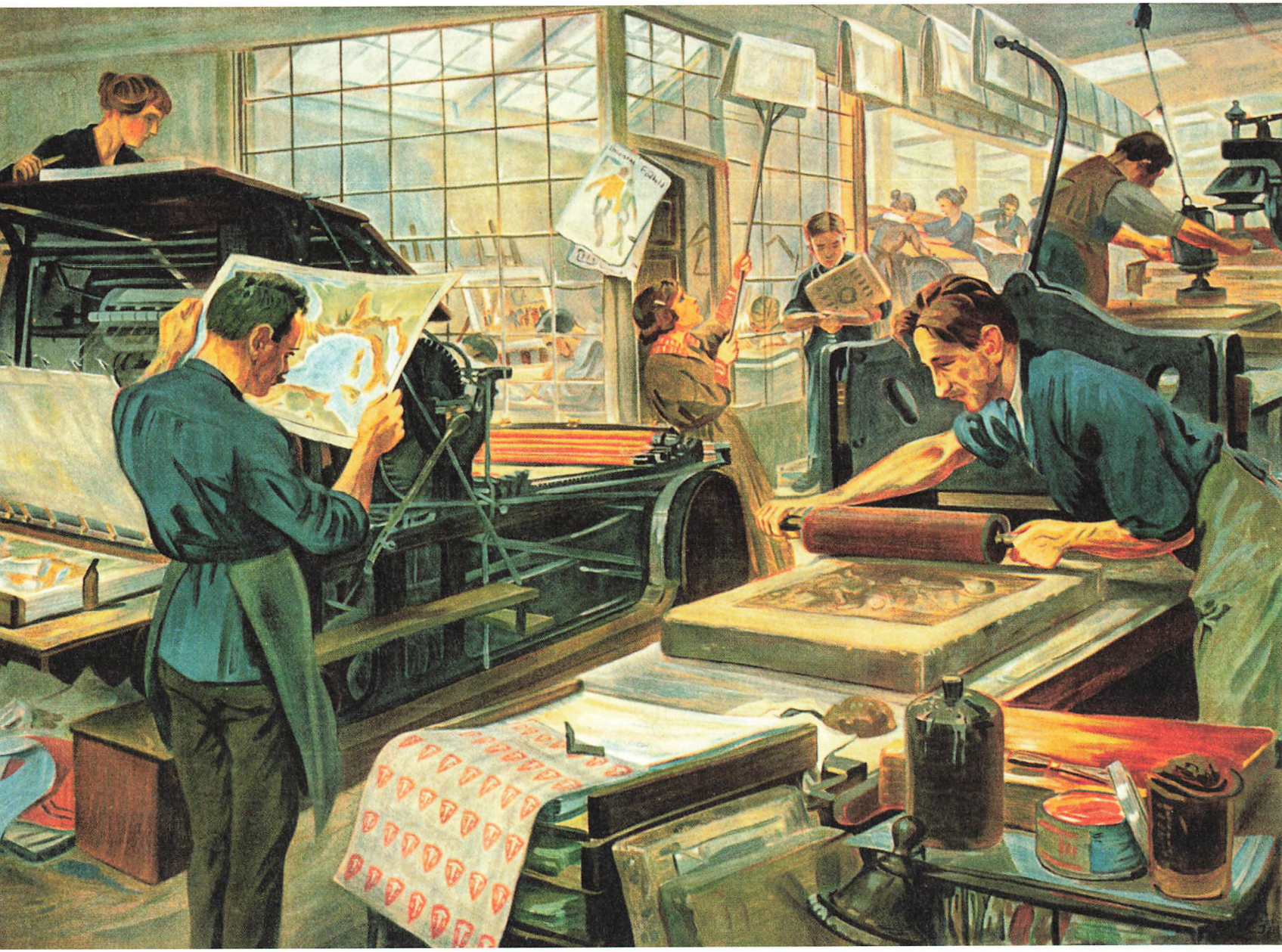

Trykkeren spænder så stenen ind i den store stentrykspresse. Derefter kører han et prøveark gennem maskinen. For at konstatere om stenen ligger aldeles plan i maskinen. Gør den ikke det, kan stenen knække under det enorme trykpres den udsættes for. Trykkeren retter derfor stenen op med kartonskiver, hvor han skønner, at det er nødvendigt.

Under trykprocessen skal stenen hele tiden holdes fugtig. Så trykkeren ligger i fast rutefart mellem farveværket og fugtevalsen.

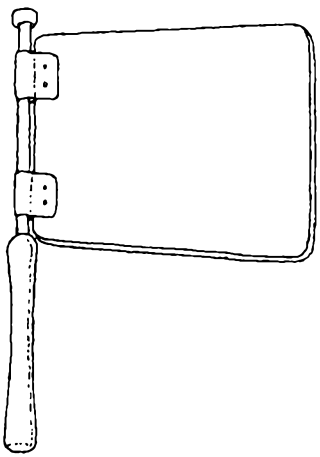

Vifte af kraftigt pap, monteret på træskaft. Anvendes til at vifte stenen tør.

-Han farer rundt som en skoldet skid i en spand vand. Siger vor lærer lunt.

Øverst oppe på trykpressen står *pålæggersken.* Hun følger maskinens rytme ved ilægningen af papiret. Radioen sender det populære program: Musik til arbejdet. Hun synger med på: "Hvide måge – hils mine kære..."

-Papiret, siger vor lærer, er en vigtig sag. Det skal glide let og ubesværet gennem trykpressen. Så pigerne på trykkeriet *lufter* papiret, ved at hænge det lægvis op på snore under loftet. Det foregår med lange stænger, som ender i en trefork, der afsluttes med en tværliste, så papiret ikke skades.

-Så er der *gouache-farver,* siger Andersen. Nogle kalder dem for "plakatfarver" hvilket er direkte misvisende. Vore gouache-farver er fint revne farver. Med en meget stor lysholdbarhed. De falmer ikke. Plakatfarver er grovere revne. Og fremstillet til, - ja just plakater til engangsbrug. Det eneste de to farveprodukter har tilfælles er, at de er *heldækkende* modsat akvarelfarverne. Det indebærer, at en gul farveflade (som er tør) kan males over med blåt, uden at farven ændres til grøn. Farverne blander sig altså *ikke* på papiret. Men du kan naturligvis blande dine farver som du vil. I en farvekop og med vand.

Gouache-farver giver en smuk, mat og silkeagtig overflade. Fuldstændig jævn. En lækker overflade. Velegnet til at arbejde videre med. Både med pastelfarver og farveblyanter. Men med en let hånd, så I ikke river overfladen op. I kan selvfølgelig også kombinere tegningen med akvarelfarver. Til gouachefarver bruger i korthårs-pensler, med stive hår. Personligt foretrækker jeg at bruge "Rowney" pensler. Det er dem som I alle har fået udleveret. Pas godt på dem. De er hulens dyre!

-Hører du efter, Per?

Reklame for "One More" cigaretter, udført i *gouache*, *akvarel og kridt*. Elevarbejde, Teknisk Skole.

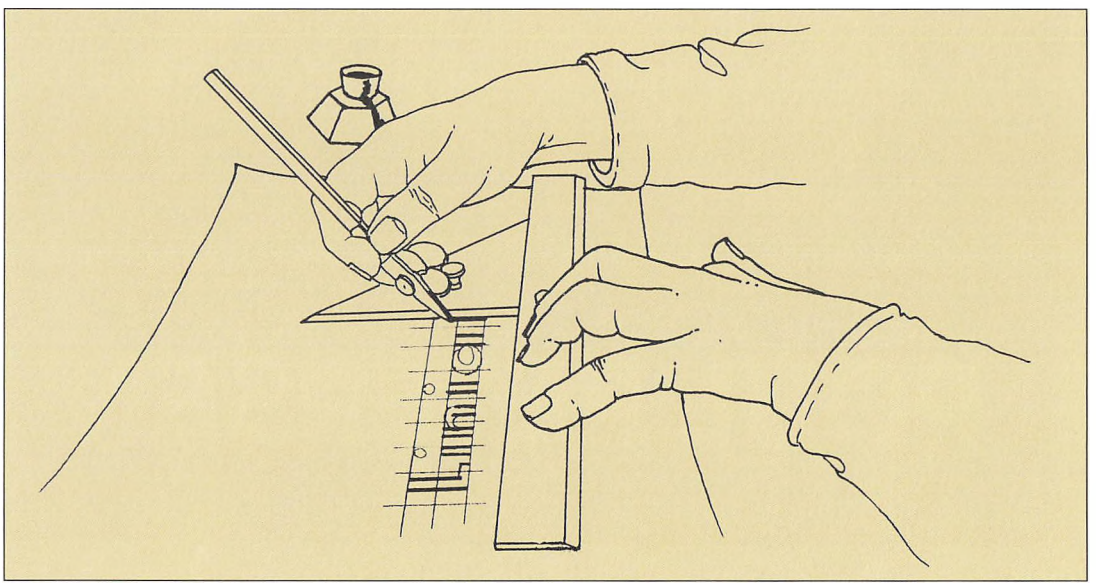

Ridsefjeder.
Består af to spidse metalkæber, der kan indstilles med forskellig afstand til tynde eller tykke streger.
Bruges til at trække alle lige linjer op med tusch på stenen.

UDE OG HJEMME

-Godmorgen, må jeg præsentere jeres nye lærling. Hun hedder Elsebeth…

Hun ???

August Laursen står i døren til litografien. Med et forsorent smil, og nyder vores måben.
Uden Nicolais viden har han antaget (skøn) Elsebeth som litografelev. Nicolai fatter sig dog hurtigt og brummer et: Velkommen. Til os andre siger han: Luk munden!

Skøn Elsebeth smiler undseelig, og glipper med øjenvipperne. Vi retter på slipset og glatter håret. Nye tider gør sit indtog i litografien. Sprogtonen ændrer sig markant. I hvert fald til at begynde med…

Som andenårselev skal jeg så sætte Elsebeth ind i arbejdet i litografien. Og hendes daglige pligter. Også lørdagsrengøringen. Uha. Elsebeth bliver stram i masken. Men hun gennemfører rengøringen. Sammenbidt.

I løbet af ugen kommer der besked fra ledelsen. Der er blevet ansat en rengøringsdame. Nå da da. Joh, nye tider har holdt sit indtog.

Frigjort fra de daglige pligter, glider jeg nu ind i arbejdet i litografien. Herligt, jeg bliver sat til at lave etiketter. Alle mulige slags. Fra udkast til litografi. Fra litografi til prøvetryk. Fra prøvetryk til maskintryk.
Hele vejen. Det sure slid er altså forbi. Hurra! Jeg er med på holdet!

-Næste søndag rejser du til København, siger Nicolai.
-Hva´behar?
Jeg er et stort spørgsmålstegn...

-Du skal på fagskole i 10 uger. Du får rejsen betalt. Løn og kostpenge oveni.

Jeg er stum. Tankerne hvirvler rundt i hovedet. København! 10 uger! Med alt betalt! Det er *helt* vildt lejfigt!

-Ja så kan du godt gå videre med sodavandsetiketten. Den skal være færdig inden du rejser.

Fagskolen ligger i Julius Thomsens-gade. I kælderen. Her kommer jeg og de andre litografiærlinge under Arne Mansa's milde vinger. Han er den fødte pædagog. Ingen skæld-ud. Ingen nakkedrag. Kun venlig og sagkyndig tilrettevisning. Skønt. Vi elsker alle Mansa. Alt hvad vi har lært bliver gennemgået og finpudset af ham.

En af mine medelever hedder Inge. Hun er den eneste pige på holdet. Og hun er en meget stor fan af den finske bassanger, Kim Borg. Så hun nærmest *bor* på Det Kongelige Teater. En dag laver hun en meget følsom blyants-tegning. Af den lille litografiærling fra Horsens. Tak Inge! (side 60).
Flemming, Birger og jeg slår os sam-

Forskellige etiketter i heldækkende farveflader og med enkel rasterindlægning.

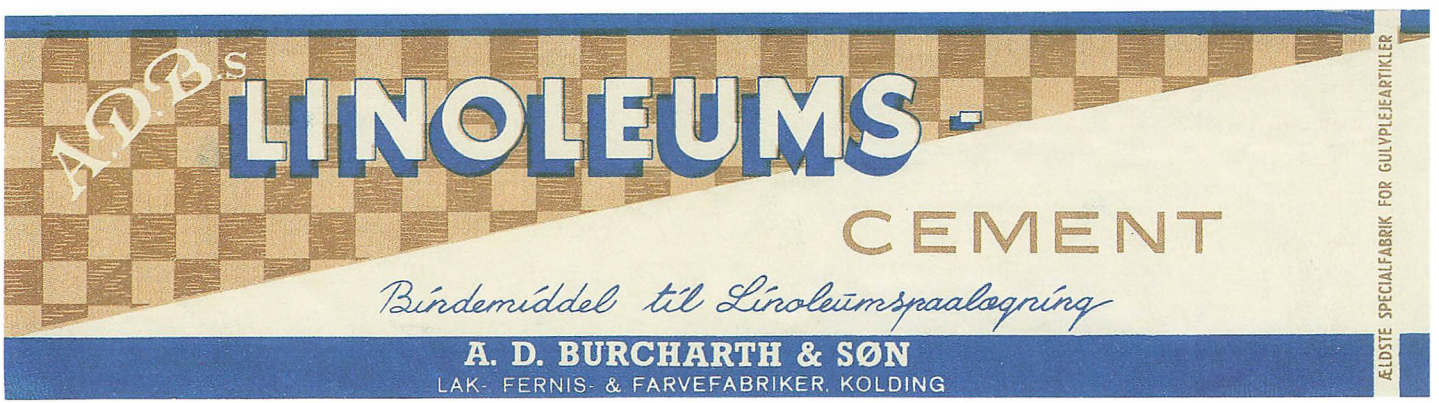

men. Og udforsker det Københavnske natteliv. Uha uha. Det går til tider vildt til. Kulturen får dog også sit. Vi er flittige gæster på Statens Museum for Kunst. (Kluns, siger vi) Det er særligt Søndergaard og Matisse, der trækker. Og vi går til søndagskoncerter. I Glyptotekets atriumsgård. Og så er der naturligvis jazzaftenerne. På Tokanten, Vingården og Montmartre!

Om dagen holder Mansa os mildt, men bestemt til arbejdet. Ingen svinkeærinder der. Stille og roligt piller han alle unoderne ud af os. Hjælper os tilrette med arbejdet, og svarer tålmodigt på alle vore mer-eller mindre tåbelige spørgsmål. Os bondeknolde fra Jylland indfører han i fotolitografiens mysterier. Vi lærer at blande blodludsalt og fixernatron i det rette forhold. 1:3. Det er møgvigtigt med det forhold. For skulle blandingen blive for stærk, kan rasterpunkterne forsvinde, og så er helvede løs! Pokkers kedeligt arbejde. Næh, må jeg så be' om en sten og et stykke kridt!

Det er 10 givende uger vi oplever. På alle måder. Og den sidste uge vi er der, kommer den store overraskelse. Vi er alle inviteret i Det Kongelige Teater, for at overvære Mozarts opera "Cosi

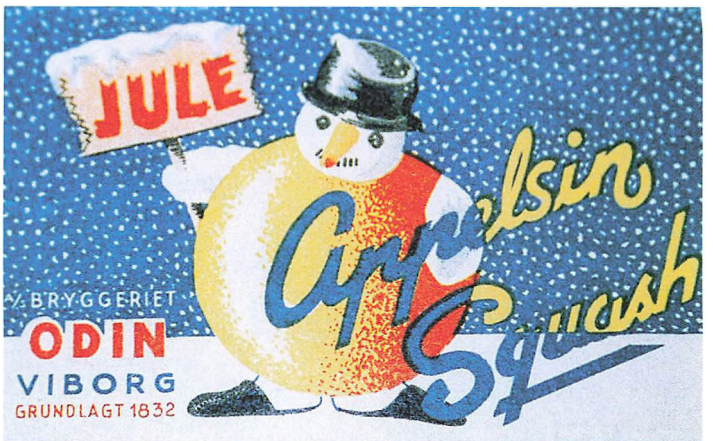

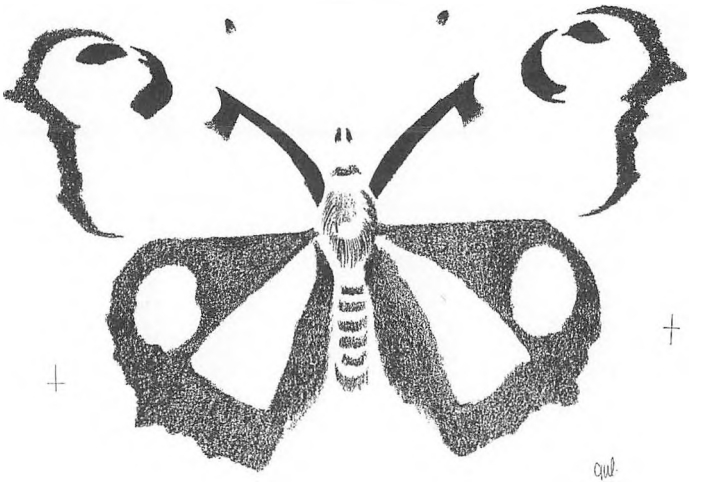

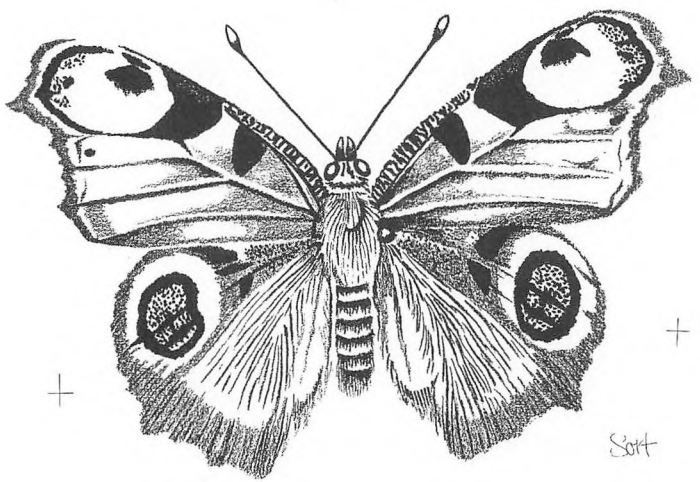

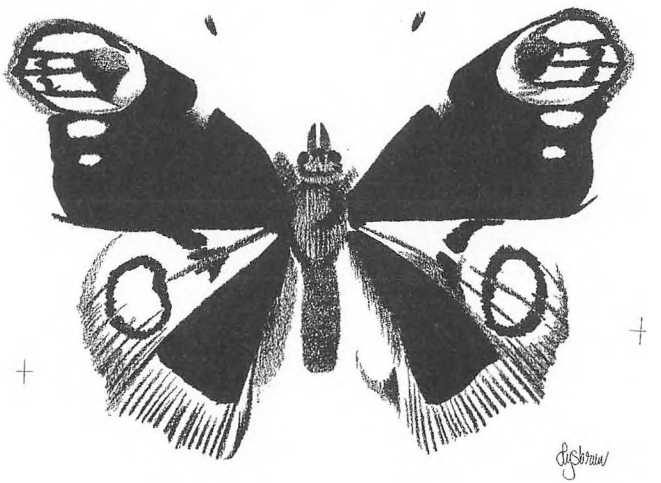

fan tutte" (Så gøre de alle). Nogle er lidt vrangvillige og rynker på næsen. Opera. Det er jo bare nogen der står og skriger. Vor herre bevar os. Men Inge er i den Syvende Himmel.
Efter de første ti minutter overgiver alle sig til den morsomme handling.
Den elegante fremførelse. Og til Mozarts pragtfulde musik…

Med hovedet fuld af oplevelser. Og munden fuld af ord. Stiller jeg glad i litografien, hos August Laursens Stentrykkeri hjemme i Horsens.

-Nu skal I altså bare høre…

Denne charmerende pennetegning er udført af min litograflærer, Arne Mansa, på fagskolen i København.

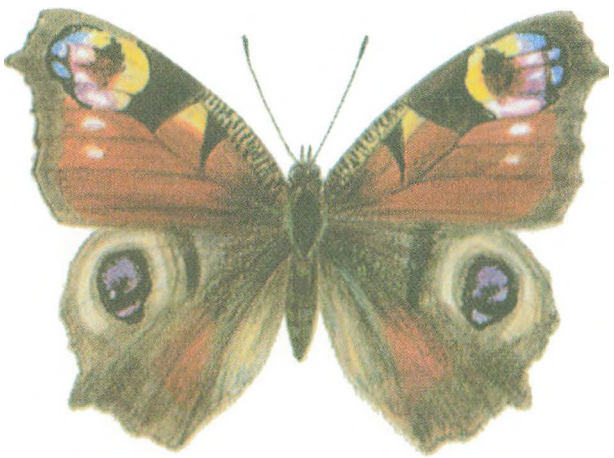

-Nå, er du endelig tilbage, brummer Nicolai. Poul Petersen skal lancere en ny cigaret. Den skal hedde "One More". Se så at komme i gang med at lave et udkast.
-Og her taler vi forøvrigt ikke københavnsk at du ved det…

Javel. Jeg er tilbage på min plads. Jeg er hjemme. Herligt!

Dagpåfugleøje, Kridttegning i gul, blå, sort og rødbrun.

Tangérapparat med rasterplade af *melamin*. Pladen valses op med trykfarve, og det ophøjede raster på pladen overføres til stenen med et let fingertryk på den olierede bagside.
Danmarks Mediemuseum

NÆSEFEDT OG TANGÉRPLADER

-Se nu her, sagde "Nicolai" – nu skal du lære at litografere et motiv på stenen ved hjælp af rastertoner og heldækkede flader, hvor det behøves, samt punkt- eller kredsraster til at gengive nuancerne i motivet, rasterne er ophøjede punkter på en gelatineplade, der er monteret i en træramme, som du så spænder ind i tangérapparatet ved hjælp af de to torpedostik der findes i hver side.

-Det motiv du skal litografere er en blomsterakvarel af Elsman, studér grundigt motivet indtil du næsten *bliver* Elsman, aflur hans hemmeligheder, derefter tager du et stykke kalkepapir, som du forsigtigt fæster til original-tegningen, men uden at beskadige den! Aftegn nu motivet i en tynd tuschstreg, både hans chatteringer og eventuelle blyantsstreger skal med på dit forlæg, og husk endelig at tegne pasmærker (krydspunkturer) i hvert hjørne. Overfør så din tegning på stenen, som jeg tidligere har vist dig, ved at ganske forsigtigt gnide den stumpe ende af din skrapenål over kalkepapiret. Med jævne mellemrum gnider du skrabenålen mod siden af dine næsebor, da det såkaldte "nasenfedt" gør at din kalkèrnål glider lettere på kalkepapiret.

- Når du så har overført din kalkering på stenen, vasker du den af med

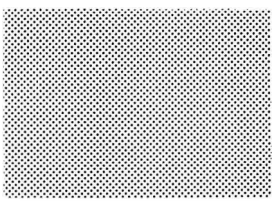

20 punkt rastertone.
16.75 linier pr. cm.

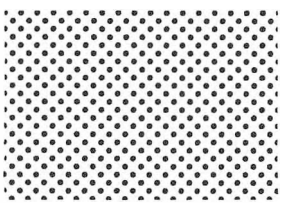

Forstørrelse af samme.

rigeligt vand på en *viskossvamp*. Tør stenen godt af med en klud og vift den helt tør. Vask så tegningen væk med benzin, hæld lidt asfalt på stenen og fordel det på overfladen med terpentin. Fjern det overflødige med en klud og vask igen stenen af med vand så din skelettegning står i en klar sort streg. Stenen er nu helt udvasket og afleveres til *Overtrykkeren* som så laver aftryk – et såkaldt "afklask" – på et gulfarvet gelpapir, hvorefter han overfører din tegning på det ønskede antal sten, som du beder ham om.
Du skal bruge seks sten til de seks farveplader, en til hver farve i litografien: Gul, rosa, rød, blå, sort og grå – sten som du i forvejen har bedt stensliberen om at levere op til overtrykkeren, slebet i de forskellige grov- og finheder du ønsker overfladen i, grovkornede til gul, rosa og grå, og fintslebet til rød, blå og sort.

-Når du modtager de færdige sten fra overtrykkeren, står din kalkering i en svag tone på hver sten, i en farve der ikke smitter af.
Begynd med at trække pasmærkerne op med tusch, afdæk så alle partier der *ikke* skal modtage farve på den aktuelle sten med gummi arabicum, iblandet en smule jernoxidrødt pulver, ellers kan du ikke se hvilke partier du dækker til

under litograferingen – og husk så, at du endelig *ikke* må røre ved stenens overflade, for dine fingre indeholder fedt, hvilket gør stenen modtagelig for trykfarven.

-Placér din sten foran tangérapparatet, marker med en pen på bordet hvor du lægger den og husk at stenene med de fine rastre, rød blå og sort, skal ligge i hver sin 30 graders vinkel mod hinanden, ellers opstår der *moiré* (et uhensigtmæssigt mønster) i trykket fordi rasterne støder uregelmæssigt sammen, hvilket giver et klumpet, misvisende og utydeligt trykresultat. Markér også disse vinkler på bordet ved hjælp af din vinkelhage...
Nu spænder du den indvalsede rasterplade fast i tangérapparatet, fugter pladens bagside med olie og gnider blødt rasterpunkterne over på stenen – endeligt blødt og forsigtigt, for trykker du for hårdt bliver rasterpunktet som et krater og kan så ikke ses i trykket!

-På tangérapparatet findes der øverst to skruer du kan manøvrere pladen med når du vil gøre dit rasterpunkt større (federe) – du løfter pladen op fra stenen og drejer den *højre* skrue et hak, lægger pladen ned på stenen og gnider igen forsigtigt, derefter løfter du atter pladen op og drejer den *venstre* skrue et hak og gentager samme procedure som før, rasterpladen bevæger sig på den måde rundt om det oprindelige rasterpunkt som derved øges til den størrelse der ønskes, * når du er færdig pudrer du resultatet med harpiks, der får punktrasteret til at smelte sammen til en enhed, dæk det færdige område med gummi arabicum med en blød pensel. Vift stenen helt tør og fortsæt med samme procdure.
-Og husk for guds skyld at notere hvor mange hak du har gjort med hver af skruerne, for du kan garanteret ikke huske det bagefter!
*(Det kaldes en *kvarttone* hvis punkterne dækker en fjerdedel af

Viskossvamp er en sej og elastisk svamp af kunststof (viskose) der har den egenskab at den kan optage 70% vand.

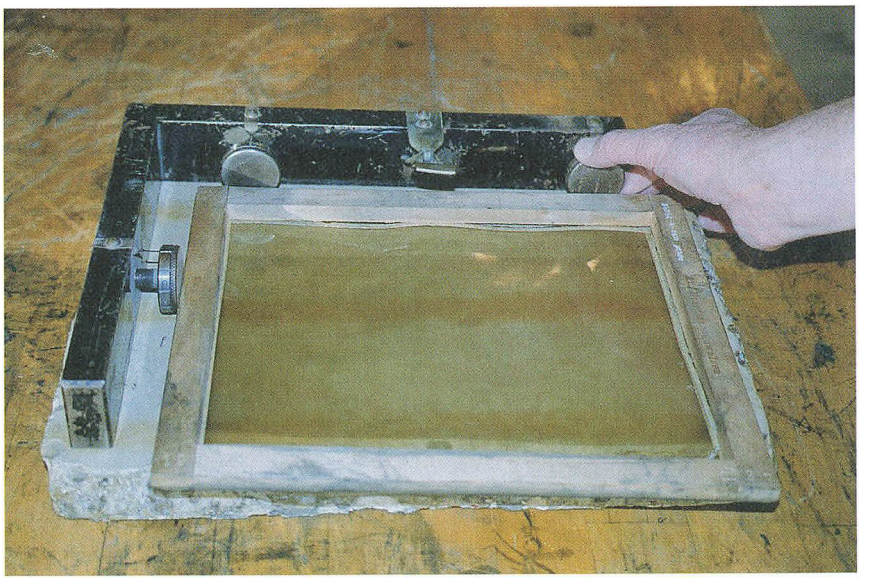

Indstillingsskruerne på tangérapparatet.

Skelettegningen af Elsmans akvarel, påført *pasmærker*. Tegningen overføres på seks forskelligt slebne, litografiske sten.

overfladen i det areal man rastrerer, en *halvtone* hvis du dækker halvdelen o.s.v., rasterpunkterne er litografens måde at fortynde farven på).

-Når du er helt færdig med en farveplade, vasker du stenen ud efter den tidligere procedure. Den kan så afleveres til overtrykkeren som så laver et prøvetryk i den ønskede farve, derefter kan du så korrigere din litografiske farveplade på stenen for eventuelle fejl eller mangler.

-Overtrykkeren laver fortløbende samtryk af de enkelte farver helt frem til den sidste farve: Gul – gul/rosa – gul/rosa/rød – gul/rosa/rød/blå – gul/rosa/rød/blå/sort – gul/rosa/rød/blå/sort/grå,- på den måde kan du hele tiden korrigere din litografi inden den går i trykken.

- Og kom så i gang dit drys!

Lup, en såkaldt *Trådtæller*, bruges til at kontrollere størrelsen af rasterpunktet med.

Gul farveplade

Rosa farveplade.

Samtryk af gul og rosa.

Blå farveplade.

Samtryk af gul, rosa, blå

Rød farveplade

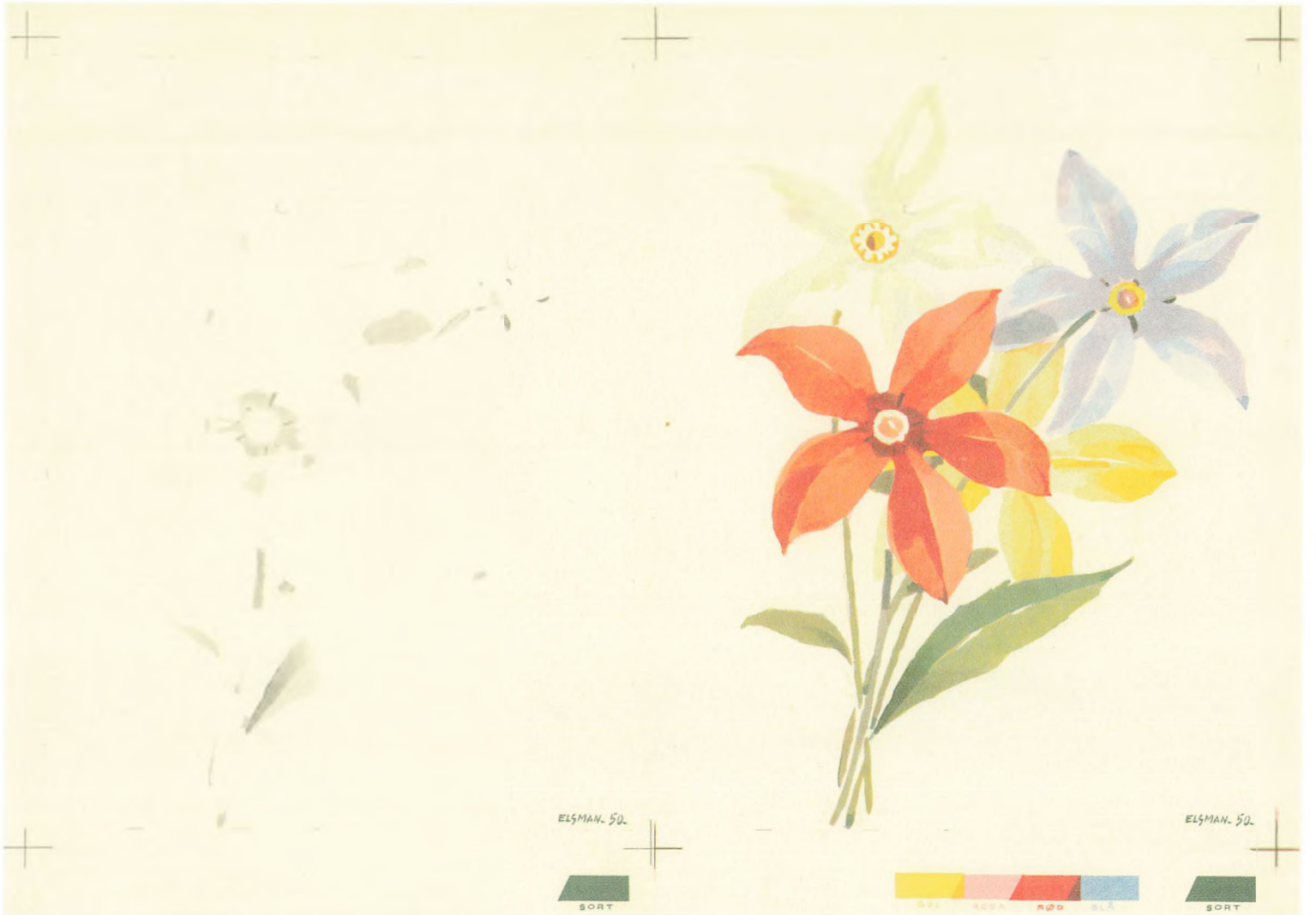

Sort farveplade.

Samtryk af gul, rosa, blå, rød og sort.

Grå farveplade.

Det færdige tryk.
Svendeprøve, fagskolen i København 1955.

LITOGRAFIENS OPFINDER VAR TYSKEREN ALOIS SENEFELDER DER FØDTES DEN 6 NOVEMBER 1771 I PRAG OG DØDE I MÜNCHEN DEN 26 FEBRUAR 1834 OPFINDELSEN BLEV GJORT I AARET 179

SAMMEN MED MUSIK OG KUNSTHANDLER CARL CHRISTIAN LOSE GRUNDLAGDE DEN FØRSTE LITOGRAFISKE ANSTALT I DANMARK

LITOGRAFIEN INDFØRTES TIL DANMARK CA 1812 AF HEINRICH WENSLER DER 1812

SVENDEBREV

Det bevidnes herved, at

Per Bøgh Nielsen

der er født den 8-12-1934 *i* Horsens

og som har staaet i Lære fra 1-9-1950

til 1-3-1955 *ved en den* 15-3-1955

afholdt Prøve i Overensstemmelse med de for Svendeprøver indenfor Litografiaget af Handelsministeriet i Medfør af Bestemmelserne i § 14, 3. Stk. i Lov om Lærlingeforholdet af 7 Maj 1937 fastsatte Forskrifter, har bestaaet Svendeprøven som litografisk Tegner

med Karakter Antaget med Ros

København, den 20-9-1955

FOR LITOGRAFFAGETS SVENDEPRØVEKOMMISSION

Henry Andersen

FORMAND

SVEND OG GILDE

Så er der dømt svendeprøve. På fagskolen i København. 6 uger er der sat af til prøven, der er anonym. Vi får alle tildelt et nummer, der skal noteres på samtlige opgaver, der indgår i svendeprøven.

Juryen består af 5 erhvervsledere indenfor branchen.

Der er behersket ro i litografien. Mansa går stilfærdigt rundt mellem os og kontrollerer, at alt går ret til. Vi må ikke diskutere opgaverne med hinanden. Og det er strengt forbudt at give en hjælpende hånd, eller et godt råd, til en der er kommet i problemer.

Men trods en udpræget nervøsitet går alt vel. Efter 3 måneder kommer så endelig beviset:
SVENDEBREVET. *Antaget med ros*.
Hva'behar. En skøn fornemmelse.
Og en stor lettelse. Jeg er ikke til at skyde igennem…

Overtrykkerlærlingen Frank – nu svend – og jeg byder vore nye kollegaer hos August Laursen til svendegilde. Smørrebrød, øl og snaps. Lørdag efter arbejdstids ophør i litografien. Pålæggerskerne dækker festligt op på de sammensatte borde. Med de medbragte duge, porcelæn, glas og blomster. Smørrebrøddet ankommer i store

Så er svendebrevet erhvervet!

Ungsvend med Bryllcreme i håret.
Kehlets Stella Nova

kartoner fra "Gourmand" på Sønderbrogade. Det ser meget meget lækkert og indbydende ud.

Gæsterne kommer langsomt sivende fra de forskellige afdelinger. Slår os på ryggen og siger: Tillykke kollega – og husk at vi nu er *dus*.

Vi vrider os lidt. Generte ved den uvante situation. Sige *du* til Nicolai. Og alle de andre svende –det svimler for os…

Knud og Arno Laursen slutter sig til selskabet. De er naturligvis også inviterede, ligesom *Den Gamle*. Men han nøjes nu med at vise sig i døråbningen og sige SKÅL. Så forsvinder han hastigt ned på kontoret igen.
-Vær så god at ta' for jer af retterne. Siger Frank og jeg i munden på hinanden.
-Joh tak som byder. Svares der rundt om bordet. Knud trækker øl op, og pigerne sender snapsen rundt.
-Åh tak, bare en enkelt snaps til mig, siger Marius. For mindst syvende gang.

Efterhånden svinder det godt i smørrebrøddet. Og øllerne. Og snapsene. Ledelsen har givet en ekstra flaske. Så der er tre hele "Aalborg" på bordet. Nu vil Knud og Arno også være dus. Med os alle sammen. Hu hej, hvor det går!

-Men kun i dag, siger Knud. På mandag er det normal hverdag igen!

Verner, og et par stykker andre, benytter lejligheden til at sige Knud et par borgerlige ord. Arno griner. Han ved godt, at Knud til tider kan være temmelig vanskelig at have som chef.

Efterhånden stiger stemningen. Marius klovner. Pigerne hviner. Der er fast rutefart til toiletterne. For syvogtyvende gang må Marius lige hen og kysse Lilly. Frank griner forlegent, Marius er hans lærersvend. Selv har han et fast tag i sin forlovede, Benthe, der er vor kontordame. Pludselig flyver en ostemad gennem luften. Fulgt af et halvt stykke med russisk salat. Preben går med et saligt grin under bordet. Jeg måber. Nicolai ser dyster ud. Skøn Elsebeth forsvinder ind i mørkekammeret med Knud. Søren forsøger at drikke øl af Grethes sko. Det ser ikke ud til at smage godt. Festen ebber langsomt ud. Drikkevarerne er slut. Gudskelov. Med hjælp fra pigerne rydder vi nødtørftigt op. Opvasken må vente til i morgen. På rengøringsdamen…

Frank og jeg slutter aftenen af på Kit Kat med vore respektive damer.
-Skål og tak for læreårene, -Nicolai!

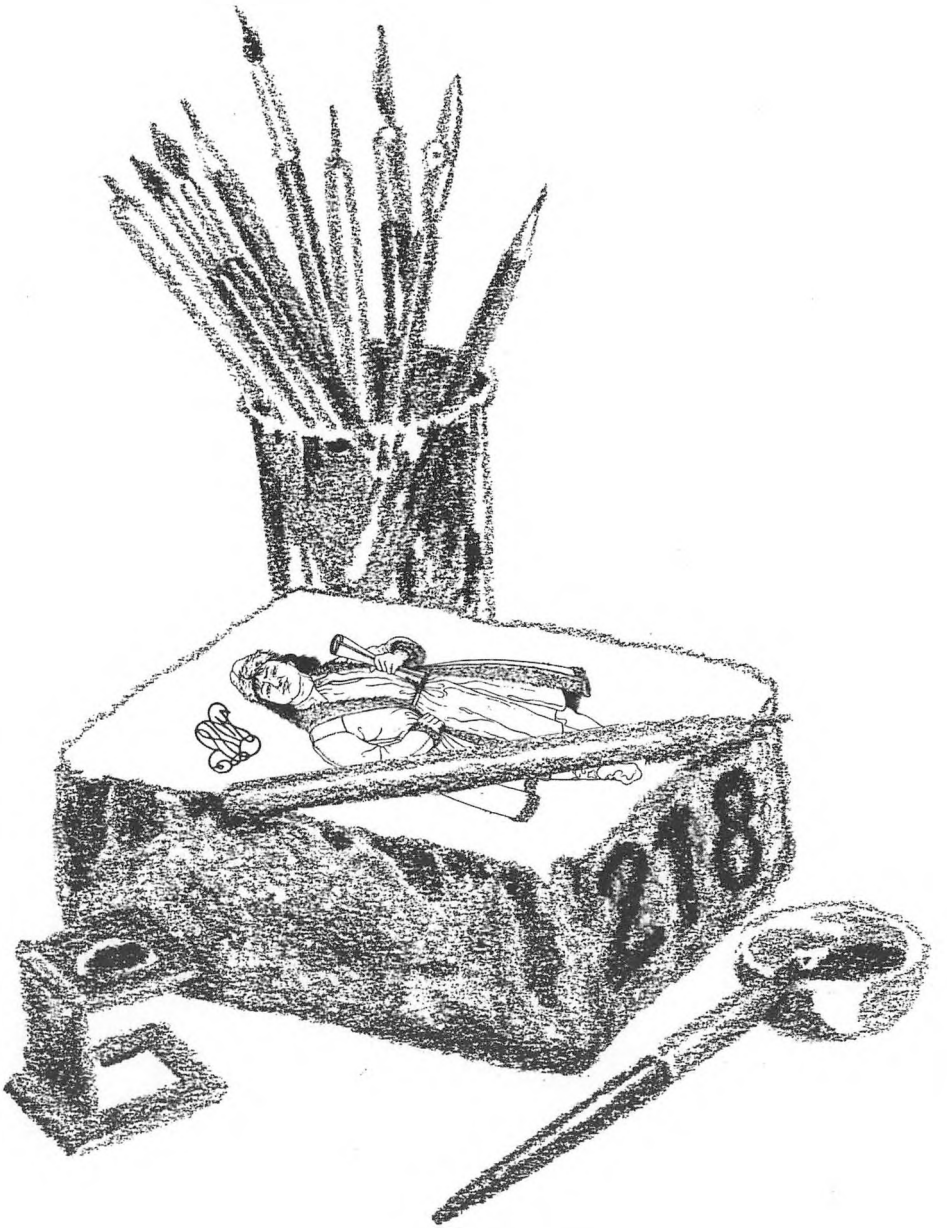
218

GESELLENPRÜFUNGS-ZEUGNIS

Hiermit wird bescheinigt, dass

Per Bøgh Nielsen,

geboren am 8 - 12 - 1934 *in*

Harsens, *der vom*

1 - 9 - 1950 *bis zum* 1 - 3 - 1955

in der Lehre gewesen ist, am

15 - 3 - 1955

die Gesellenprüfung für das Lithographenfach gemäss den Bestimmungen bestanden hat, die von dem Kgl. Dänischen Handelsministerium nach Massgabe des § 14 Abs. 3 des Lehrlingsgesetzes vom 7. Mai 1937 für die Gesellenprüfung in diesem Fache festgesetzt sind.

Er hat die Gesellenprüfung als lithographischer Zeichner *abgelegt, und dieselbe wurde wie folgt begutachtet:*

Bestanden mit Lob

Der Gesellenprüfungsausschuss
für das Lithographenfach
in Dänemark.

LETTERS OF APPRENTICESHIP

These are to certify that

Per Bøgh Nielsen,

born on 8 - 12 - 1934 *in*

Harsens,

who has served his apprenticeship from

1 - 9 - 1950 *to* 1 - 3 - 1955,

at a Journeyman's Test held on

15 - 3 - 1955 *has performed the Test Work required for a Journeyman in the Lithographic trade, in pursuance of the regulations issued by the Royal Danish Ministry of Commerce under the authority of section 14, subsection 3, of the Apprenticeship Act of May 7th, 1937.*

He has performed the Test Work required for a lithographic Artist, *and this Test Work was given the predicate of* Praiseworthy

The Journeymen
Test Work Commission
for the Lithographic Trade
in Denmark.

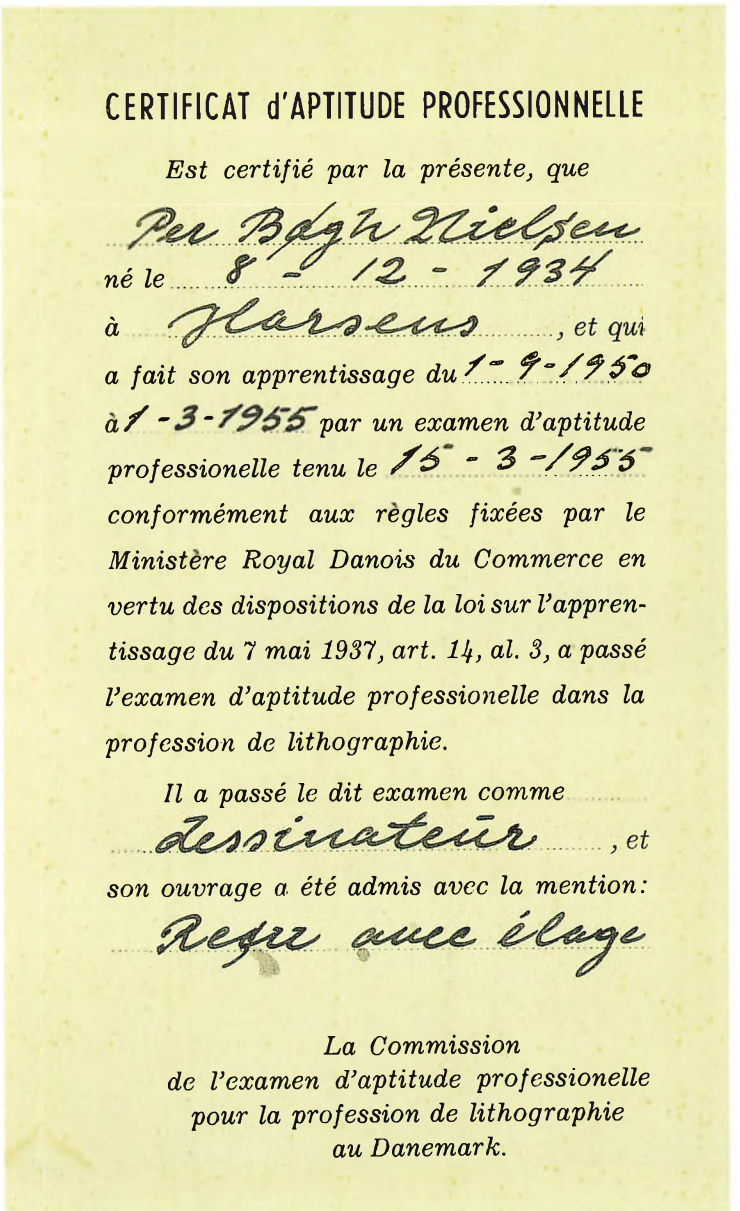

CERTIFICAT d'APTITUDE PROFESSIONNELLE

Est certifié par la présente, que

Per Bøgh Nielsen

né le 8 - 12 - 1934

à Harsens, *et qui*

a fait son apprentissage du 1-9-1950

à 1-3-1955 *par un examen d'aptitude professionelle tenu le* 15 - 3 -1955

conformément aux règles fixées par le Ministère Royal Danois du Commerce en vertu des dispositions de la loi sur l'apprentissage du 7 mai 1937, art. 14, al. 3, a passé l'examen d'aptitude professionelle dans la profession de lithographie.

Il a passé le dit examen comme

dessinateur, *et*

son ouvrage a été admis avec la mention:

Reçu avec éloge

La Commission
de l'examen d'aptitude professionelle
pour la profession de lithographie
au Danemark.

På svendebrevets bagside er teksten gengivet på tysk, engelsk og fransk, så den nybagte litografiske tegner kan dokumentere sin uddannelse, hvis han går på "valsen" eller søger arbejde i udlandet...

Litograffaget.
Maleri udført af
Rasmus Christiansen,
signaturen *R.Chr.*

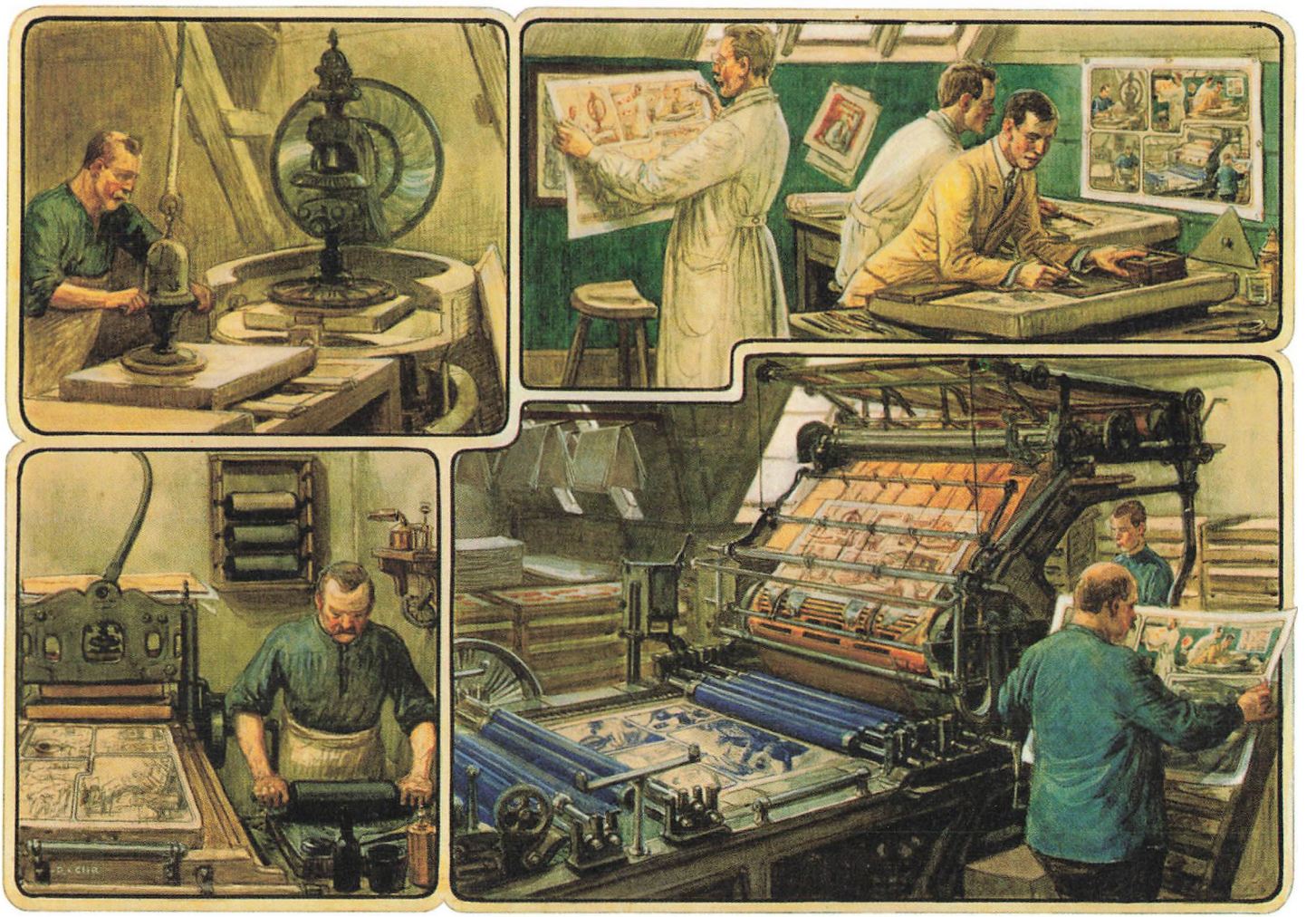

INDEX

A
AFKLASK 30, 42
AKVAREL 24, 30, 42

B
BENZIN 22, 30, 42
BLODLUDSALT 37

D
DUCTUS 15, 30

F
FEDTKRIDT 17, 18
FIXERNATRON 37
FUGTEVALSE 32

G
GELATINEPLADE 41
GELPAPIR 30, 42
GRAVSTIKEL 19, 20
GRAVURE 19, 20, 21
GRAVURESTEN 20
GOUACHE 32, 33
GUMMI ARABICUM 11, 20, 42

H
HALVTONE 44
HARPIKS 44

K
KALKEPAPIR 22, 41
KALKERING 41, 42
KALKÉRNÅL 20, 41
KARBORUNDUM 21
KVARTTONE 43
KØNRØG 20

L
LAKÉRMASKINE 18
LITOGRAFI 18
LITOGRAFIEN 11, 16, 17, 18, 35, 36, 39

M
MANSA, ARNE 36, 37, 39
MELAMIN 40
MOIRÉ 44

N
NASENFEDT 41
NATURSVAMP 20

O
OVERTRYKKER 20, 30, 42, 44
OPSTIKKERNÅL 30

P
PAPIR 30, 32
PASMÆRKER 41
PIMPSTEN 20
PRØVETRYK 30, 44
PÅLÆGGERSKE 30, 32

R
RASTER 36
RASTERPLADE 43
RIDSEFJEDER 34
RULLE MARIE 6, 27

S
SAMTRYK 46, 47, 48
SENEFELDER, ALOIS 8, 9, 30
SHELLAK 18
SKEDEVAND 10
SKELETTEGNING 42
SKIFERSTEN 9
SKRABENÅLE 21, 22
SOLNHOFERSTEN 4, 9
SPRØJTEPISTOL 25, 27
STENSLIBER 16, 30
STENTRYKSPRESSE 32
STIK 30
STÆNK 25, 27
STÆNKEKOST 27
STÅLLINIAL 15
STÅLPEN 12
SUT 19, 20

T
TANDBØRSTE 27
TANGÉRAPPARAT 41, 44
TERPENTIN 42
TRYKLUFTSFLASKE 16
TRYKKER 30, 32
TRÅDNET 27
TRÅDTÆLLER 44
TUSCH 13, 14, 22, 27, 42
TUSCHKOP 14
TUSCHSTIFT 13

V
VIFTE 32
VINKEL 15
VINKELHAGE 44
VISKOSSVAMP 42, 43

ORDFORKLARINGER

AFKLASK
Aftryk fra originalstenen med trykfarve blandet med pennefarve i forholdet 1:1 på et "gelpapir" bestrøget med en PVA-opløsning (Polyvinyl-alkohol) bestående af: 300 cm3 PVA lim blandet med magnecia til 500 vol. cm3, 200 cm3 glycerin, 300 g glucose, 10 dråber Rodalon og gul frugtfarve. Overtrykkeren tager flere aftryk der med en opstikkernål monteres (prikkes) op på en karton til et fuldt trykark.

AKVAREL
Også kaldet *vandfarver*, lacerende d.vs. gennemsigtige farver.

BLODLUDSALT
Kaliumsferricyanid, rødt blodludsalt, blandes med fixernatron i forholdet 1:3, anvendes i fotolitografien til at ætse (formindske) et rasterpunkt på den litografiske film.

DUCTUS
Latinsk = lethed, at tegne, male eller skrive med let hånd.

FEDTKRIDT
En kompakt, hård men dog smidig masse, en blanding af voks, talg, sæbe og kønrøg (sod).

FIXERNATRON
Natriumssulfat, anvendelse, *se blodludsalt.*

FUGTEVALSE
Flonelsbetrukken stålvalse, holdes fugtig under trykprocessen med tvekulsurt vand.

GRAVSTIKEL
Tynd mejselagtig stålpind med skråtsleben spids, anvendes til gravurearbejde.

GRAVURE
I denne forbindelse, gravure på litografisk sten der er bestrøget med en blanding af gummi arabicum og kønrøg, til gravuren bruges en speciel hård kalksten, en såkaldt "blå sten".

GOUACHE
Heldækkende, kridtholdige farver på vandbasis

GUMMI ARABICUM
Udvindes af Acacia-træets mælkesaft og anvendes, udrørt i destilleret vand, til afdækning af de partier på den litografiske sten, der *ikke* skal modtage farve.

KALKEPAPIR
Halvgennemsigtigt tegnepapir a'la smørrebrødspapir, ikke at forveksle med *kalkerpapir* (karbon).

KARBORUNDUM
Silciumkarbid, slibe- og polérmiddel af hårhedsgraden 9,5 – bruges til at finslibe (polere) overfladen på den litografiske sten.

KØNRØG
Sod, findelt kulstof der anvendes som pigment i oliefarver, trykfarver, fedtkridt og tusch.

LAKÉRMASKINE
Til påføring af klar lak (alkydlak) på tryksager, Pålæggersken betjener skruerne på lakkassen, der er placeret over valserne, og sørger for, at lakken bliver fordelt i et jævnt, tyndt, lag over tryksagen, som derefter, på et langt rullende bånd, passerer under et utal af kraftige varmelamper til tørring af lakken. Aflæggeren modtager arkene som forsigtigt placeres i en stak – ofte et "berusende" arbejde.

LITOGRAFI
Af græsk, litos= sten, grafi= stentryk.

MELAMIN
Vigtigt udgangsmateriale for fremstilling af den *melaminplast* tangérplader (rasterplader) er lavet af *–se under raster.*

NASENFEDT
Det fedt der sidder på næsefløjene. Ved at gnide den stumpe ende af kalkernålen mod næsefløjene, er det lettere at at gnide skellettegningen fra kalken over på stenen.

OVERTRYKKER
Klargør stenen/e til litografen,laver prøvetryk og stikker afklask (se dette) op til hele trykark, som han derefter overfører til maskinstenen.

PASMÆRKER
Krydspunkturer som trykkeren indstiller farverne efter, så de ligger rigtigt på tryksagen.

PIMPSTEN
Porøs masse af lava, bruges som slibe- og polérmiddel af stensliberen.

PÅLÆGGERSKE
Står på toppen af stentrykspressen, hendes funktion er at "lufte" trykarkene, og fodre maskinen med dem et for et.

RASTER
Af latin, linienet bestående af ophøjede punkter på tangérpladen (se denne) der af litografen valses ind og som han derefter, ved at gnide let på pladens olierede bagside, overfører til stenens overflade, herved opnås en opdeling af billedet i rasterpunkter.

RIDSEFJEDER
Et tegneinstrument hvorpå der er anbragt to spidse metalkæber der kan indstilles med forskellig afstand til tynde eller tykke streger. Mellem kæberne dryppes litografisk tusch hvorefter ridsefjederen anvendes til at trække alle *lige* linier op på stenen med hjælp og støtte af en stållinial- og vinkel.

SKEDEVAND
Salpetersyre, ætser stenens overflade udenom tusch- eller kridttegningen.

SKELLETTEGNING
Aftegning med en tynd tuschstreg af alle schatteringer på det emne der skal litograferes. Overtrykkeren overfører derefter tegningen via et afklask til det antal sten som litografen skal bruge til de forskellige farveplader.

SKIFERSTEN
En bjergartstype, dannet af mikroskopiske snegle og ler fra Urhavet, ved et ensidigt tryk under Jura-tiden, for ca 150 millioner år siden. De fineste litografiske skifersten (Kelheimer) stammer fra Solnhofen i Bayern.

SKRABENÅL
Plan- eller skråtsleben stålnål, indfældet i et rundt træskaft, anvendes til, ganske forsigtigt, at skrabe "tuschbøffer" af stenen med.

SOLNHOFERSTEN
Se skifersten.

SPRØJTEPISTOL
Anvendes til, via forstøvet tusch, at skabe fine nuancer og forløb i en litografi. Pistolen fungerer ved hjælp af trykluft, der reguleres ved et let tryk på dens aftrækker.

STENSLIBER
Sliber med en trykluftsmaskine de litografiske sten med vand og pimpstenspulver, kornede eller fintslebne efter litografens anvisning.

STENTRYKKER
Den person der betjener stentrykspressen der arbejder ved plantrykteknik.

STIK
Se afklask.

STÆNK
Udføres med en stiv tandbørste, dyppet i tusch,der føres over et trådnet, indfældet i en træ- eller eller metalramme.

SUT
Flad rund papskive monteret på en ståltrådsløkke, anvendes ved gravure på sten. Litografen har "sutten" i munden for ikke at ånde på stenen, og derved opløse kønrøgen. Bruges kun ved gravurearbejde.

TANGERAPPARAT
Mekanisk apparat med indstillingsskruer i side- og længderetning, anvendes til rasterarbejde på sten –*se raster.*

TRÅDTÆLLER
Stærkt forstørelsesglas (lup) indbygget i et sammenklappeligt stel af stål eller messing.

TUSCH
Fedtkridt, en blanding af voks, sæbe og kønrøg, opløst i destilleret vand.

VISKOSSVAMP
Sej og elastisk svamp af kunststof (viskose) der kan optage op til 70% vand.

ANVENDT LITTERATUR

Opfindelsernes Bog
Bind I
Redigeret af Andre Lütken
København 1877

Graaphic Arts
Garden City Publishing
Company, Inc.
New York 1929

Lithografia 1800-1950
Kunst en teckniek
Het Sterckhof
Antwerpen 1972

Den Store Danske Encyklopædi
Gyldendals Forlag
København 1994

Svend E. Hansen
Fra Sten til Papir
Eget Forlag
Horsens 1997

Arne Topp
Litograffag og lærlingeskole
Københavns Tekniske Skole
København 1997

Eli Posaing
Stentryk
-litografien i kunstens tjeneste
Borgens Forlag
København 1998

Forfatteren retter
en hjertelig tak
til nedenstående,
hvis økonomiske
støtte har gjort
udgivelsen af
denne bog muligt:

Grafisk Arbejdsgiverforening
Typografernes Almenvelgørende Fond
Britta Boiskau
Ketty Bøgh Thomsen

Portræt af
forfatteren, udført
i blyant på
fagskolen 1953,
af litograflærling,
Inge Kolding.

Alois Senefelder. Litografiens fader

Tangérapparat, skrabenål, næsefedt, afklask – alle sammen udtryk, der endnu for halvtreds år siden dagligt blev brugt i et af de store gamle grafiske fag, det litografiske fag. Knap to årtier senere eksisterede der ikke længere litografiske virksomheder i Danmark.

Forfatteren til denne bog, Per Bøgh, blev i 1955 udlært som litograf og hører således til blandt de sidste generationer, der nåede at arbejde med deres fag.
Per Bøgh giver gennem en række situationsbilleder et levende indblik i sin læretids dagligdag samtidig med, at læserne, i ord og billeder, får præsenteret teknikker, arbejdsredskaber og udvikling i et fag fra en tid, der ikke er mere.

Lad stenene tale, SAXA LOQUUNTUR, giver således en forståelse for, og et indblik i, en spændende epoke i dansk litografi's historie.

9 788790 374358

ISBN 978-87-90374-35-8